

Moć posmatrača:

priručnik za trenere u prevenciji
nasilja

PEACEBUILDING
FUND

Embassy of Italy
Sarajevo

Impressum

Autorice:

Šejla Bjelopoljak, Adna Sokolović

Urednici:

Nedim Krajišnik, Samid Šarenkapić

Recenzent:

Ivana Zečević

Grafički dizajn:

Sara Bubak, Saša Đorđević

Izdavač:

UNFPA, Sarajevo

Sarajevo
Maj, 2025.

Ovaj Priručnik je izrađen s ciljem jačanja stručne podrške trenera za interventnu obuku za mlade lidere u provođenju aktivnosti i podizanju svijesti posmatrača u sprečavanju pojava oblika nasilja pod nazivom Bystander Intervention Training Manual for Youth Leaders, uz podršku Step by Step organizacije i UNFPA.

Moć posmatrača:

priručnik za trenere u prevenciji nasilja

Sadržaj

► Recenzija	5
► Uvod	7
► Predgovor: Moć posmatrača	8
► Prije treninga	10
► 1, 2, 3 – start	15
► Zelena oaza	18
► Život posmatrača	21
► Imenovanjem do rješenja	23
► Krugovi nasilja	24
► Intervencija posmatrača	30
► Agenda	50
► Linkovi	51
► Literatura	52

Recenzija

Autorice Priručnika “Moć posmatrača: priručnik za trenere u prevenciji nasilja” pružaju izvanredan resurs za sve one koji se suočavaju sa situacijama nasilja i žele da doprinesu promeni. Kroz tematski bogat sadržaj i jasno strukturirana poglavlja, Priručnik postavlja temelje za razumijevanje, prepoznavanje i adekvatnu reakciju na nasilje u različitim kontekstima.

Priručnik “Moć posmatrača: priručnik za trenere u prevenciji nasilja” ima dvostruku ulogu. On je prvenstveno namijenjen trenerima koji provode obuku posmatrača sukoba, kako bi oni iz pasivne, prešli u aktivnu ulogu preveniranja sukoba. Takođe, ovaj Priručnik može poslužiti kao publikacija za širu javnost, jer nudi stručni i teorijski okvir, koji može pomoći u pronalaženju pravih načina reagovanja na potencijalnu ili postojeću nasilnu situaciju.

Priručnik sadrži sedam poglavlja.

Uvodno poglavlje ne samo što uspostavlja teorijsku osnovu za intervenciju posmatrača, već i ističe važnost razumijevanja dinamike nasilja i uloge koju svaki pojedinac može imati u njegovom sprečavanju i smanjenju. Autorice u njemu ukazuju da je pasivnost podjednako štetna kao i aktivno učešće u nasilju, čineći ovaj Priručnik neophodnim alatom za one koji žele da budu promjena u svojim zajednicama. U uvodnom dijelu Priručnika se govori o ulozi posmatrača, kao osobe koja može da spriječi sukob, ali se uporedo ova uloga razmatra i iz etičkog ugla. Prepoznavanje i procjena situacija

nasilja predstavlja ključnu vještinu koju autorice detaljno obrađuju, naglašavajući važnost pažljivog posmatranja, slušanja i procjene rizika pre nego što se preduzme bilo kakva akcija. Uvodni dio nudi odličan početak razmatranja odgovornosti posmatrača. Sljedeća poglavlja nude dubinski uvid u vrste intervencija koje posmatrači mogu da primijene, uvid u sveobuhvatne taktike, strategije, kao i primjere djelovanja u specifičnim područjima nasilnih situacija. Kako je intervenisanje u situacijama nasilja vrlo specifičan poduhvat, koji može da završi pozitivno, ali i sa negativnim posljedicama, autorice su se pobrinule da u Priručniku ponude informacije o tome kako posmatrači mogu da prepoznaju nasilne situacije, uvide njihove karakteristike, koje je bitno imati na umu kada je intervencija u pitanju, te da izvrše procjenu same situacije. Pored toga, autorice su se pobrinule da ponude uvid u to na koji način intervencije mogu da se ponude u različitim kontekstima i sa različitim akterima nasilja. Ono što je posebno bitno, jeste da su uzete u obzir intervencije uživo, ali i u digitalnom prostoru, što predstavlja sveobuhvatan pristup posmatranju nasilja i uloge posmatrača u njemu. Izgradnja mreže podrške za intervenciju posmatrača predstavlja još jedan ključni aspekt Priručnika, podstičući čitaoce da se povežu sa slično mislećim pojedincima i organizacijama radi razmjene iskustava i podrške. Ovo poglavlje posebno naglašava važnost zajedničkog djelovanja i solidarnosti u borbi protiv nasilja.

Posebno bitan dio ovog Priručnika jeste poglavlje koje se bavi brigom o mentalnom zdravlju posmatrača, gdje se oni osnažuju da tragaju za strategijama samopomoći, kao i traženjem pomoći od drugih osoba, ukoliko strategije samopomoći ne pomažu. Priručnik pruža dragocjene savjete o preduzimanju akcija i brizi o sebi, ističući važnost emocionalnog blagostanja posmatrača u procesu intervencije. Naglašavajući da se briga o sebi ne smije zanemariti u nastojanju da se pomogne drugima, autorice podstiču čitaoce da aktivno njeguju svoju emocionalnu stabilnost kako bi bili efikasniji u svojoj ulozi.

Konačno, prilagođavanje strategija intervencije posmatrača različitim kontekstima predstavlja izazov koji autorice vješto savladavaju, nudeći smjernice za prilagođavanje pristupa u različitim okruženjima i kultura-
ma. Ovo poglavlje je posebno korisno jer naglašava potrebu za fleksibilnošću i empatijom u procesu intervencije.

U cjelini, priručnik "Moć posmatrača: priručnik za trenere u prevenciji nasilja" predstavlja izvanredan resurs za sve one koji žele da se aktivno angažuju u borbi protiv nasilja. Autorice uspješno kombinuju teorijsko znanje sa praktičnim savjetima, čineći ovaj Priručnik neophodnim alatom za sve koji teže da stvore sigurnije i pravednije zajednice.

Banjaluka, 03.04.2024. godine

Recenzentica:
prof. dr Ivana Zečević

Uvod

Mladi se konstantno razvijaju i uče o sebi i drugima. U svom okruženju izloženi su pozitivnim, ali i štetnim situacijama za njih i ljude oko sebe. Zbog toga je od ključnog značaja osnažiti mlade alatima i kompetencijama kako bi mogli djelovati u ovakvim situacijama i biti u mogućnosti da kroz peer-to-peer učenje prenesu stečene vještine i znanja grupama mladih.

Kada ljudi prepoznaju sopstvenu moć da postanu aktivni u situaciji posmatrača, oni mogu preduzeti mjere za ublažavanje efekata te situacije. Kao osnaženi omladinski lideri koji preduzimaju akcije u rizičnim situacijama, mladi postaju građani koji se staraju da im je životna sredina sigurna i inkluzivna. Izgradnja kompetencija, vještina i znanja u ovoj oblasti ima uticaj na cijelu zajednicu u sadašnjosti i budućnosti. Što je više mladih osposobljeno da reagira u situacijama nasilja, više će se spriječiti posljedica nasilja. Još jedan važan ishod je razumijevanje zašto nasilje uopće nije rješenje. Pozitivne implikacije u ovoj oblasti mogu se jasno sagledati u njihovom načinu izbora rješavanja problema - kao osnaženi posmatrači, oni neće izabrati nasilje kao rješenje za probleme u kojima se nalaze. To stvara kritičnu masu koja ne samo da reagira u situacijama nasilja, već u početku smanjuje stopu nasilja bez ikakvog uključivanja u takvo ponašanje.

Proaktivno ponašanje je od vitalnog značaja za aktivno posmatranje. Proaktivne opcije mogu se pojaviti na nekoliko nivoa, uključujući interpersonalne, lokalne, institucionalne i makro nivoe. U aktivnostima koje slijede su upravo opisani koraci koji od pasivne, šutljive većine, najčešće sačinjene od pojedinaca posmatrača, čini ljude koji počinju da djeluju, preveniraju i sprečavaju pojavne oblike nasilja.

Predgovor:

Moć posmatrača

Profesionalci (aktivisti) razlikuju faze u kojima je moguće djelovati u situacijama povećanog rizika od postupanja u konkretnim situacijama kada je evidentan slučaj nasilja, što može pomoći namjeri edukatora u provođenju aktivnosti kojima osnažuju mlade lidere u prevenciji, sprečavanju, otkrivanju i suzbijanju nasilja. Prihvatajući obaveze iz člana 19. Konvencije o pravima djeteta, ali i drugih međunarodnih i nacionalnih instrumenata kojima se garantira sigurno okruženje, obavezujemo se na otkrivanje, prevenciju i adekvatno reagiranje u slučaju nasilnih situacija, ali da istovremeno osiguramo i vlastitu sigurnost.

Način razmišljanja koji omogućava kreiranje uslova u kojima se svaki pojedinac osjeća prihvaćeno i sigurno podrazumijeva internalizaciju inkluzivnih načela, posebno kada je u pitanju institucionalni rad. U vezi s kontekstom razumijevanja sigurnog okruženja i vrijednostima kojima promoviramo mir, slobodu i suživot, u ovom Priručniku je posebno stavljen fokus na razumijevanje konteksta kada se nasilje javlja i načine kako se sprečava, te jačanje mladih lidera za proaktivne uloge u kojima se nakon treninga mogu naći.

S obzirom na to da postoje istraživanja o učestalosti nasilja u vezi s karakteristikama osoba koje su izložene nasilju, osoba koje su počinitelji nasilja, te osoba koje doživljavaju nasilje, ali ga i sami čine, definiciju nasilja pojašnjavamo s aspekta pripadanja različitim grupama u smislu: činjenja nasilja – aktivno vrše nasilje i trpljenja nasilja – šutljiva većina i aktivisti koji prijavljuju i suzbijaju pojavne oblike nasilja (Bjelopoljak i sar, 2020).

Različito poimanje definicije nasilja imamo zbog percepcije u kojoj nasilje možemo interpretirati kao posljedično djelovanje grupe ili pojedinca. Za prvo stanovište uključenost grupe bismo tumačili kao univerzalnu pojavu čak i kada pojedinac koji pripada toj grupi čini nasilje, a za drugo bismo se orijentirali na posljedicu djelovanja pojedinca (prilagođeno Sesar, 2011, Pikas, 1989 i Ross, 1996). Vezano za percepciju pojmovnog određenja potrebno je povezati očekivanja koja možemo imati u smjeru intervencija u slučajevima nasilja kada se ne postupa na isti način ako nasilno ponašanje tumačimo da je određeno zbog ličnosti pojedinca ili je u vezi sa ulogom koju ima u grupi kojoj pripada. Pojedinici ili grupe mogu težiti nalaženju u isto vrijeme na istom mjestu, mogu biti „odabrane“ od jedne osobe ili grupe koja se nasilno ponaša prema drugima ili mogu biti konfrontirane u grupi s pojedincem ili grupom koja ih može povrijediti (Rigby, 2002). S druge strane, uzimajući u obzir grupe koje trpe nasilje, i za njih možemo reći da također i kada su izložene nasilju mogu pripadati grupi – implicira da kohezivnost grupe može pojačati ili umanjiti efekte nasilnog čina. Sesar (prilagođeno rezultatima istraživanja Sesar, 2011) navodi rezultate istraživanja koji pokazuju da je 7-23% ispitanika identificirano kao počinitelji nasilja, 5-12% kao osobe koje doživljavaju nasilje i 2-21% ispitanika kao osobe koje doživljavaju nasilje, ali su i počinitelji nasilja (prilagođeno prema Juvonen, Graham i Schuster, 2003; Mazur i Malkowska, 2003b; Yang i sar, 2006; Forero i sar, 1999 i Ivarsson i sar, 2005). S tim u vezi, Švedska i Vels imaju najnižu (3%), a Danska najvišu učestalost počinitelja nasilja od 20%. Naj-

manji broj osoba koje doživljavaju nasilno ponašanje i koja su istovremeno nasilna prema drugima utvrđeno je u Švedskoj (1%), dok je najveća zastupljenost u Litvaniji (20%). Kada se radi o osobama koje su izložene nasilnom ponašanju, njihova zastupljenost u činjenju nasilja se kreće od 5% u Švedskoj do 20% u Litvaniji. Navedeni rezultati odnose se na istraživanje provedeno u 22 evropske zemlje (Nansel i sar, 2004), koje čini osnovu za razmišljanje o grupi koja ne pripada skupinama: aktivno vrši nasilje, aktivno ga trpi, „pasivna – šutljiva većina“, koju u osnovi čini veći dio populacije i koja može napraviti promjene u kreiranju sigurnog okruženja.

Radionice za osnaživanje mladih lidera imaju za cilj razvoj životnih vještina kroz prepoznavanje vrijednosti i resursa kojima doprinose poboljšanju vlastitog i društvenog života, ali i socio-emocionalnih kompetencija (samosvijest, odgovorno donošenje odluka, empatija...). Jačajući vlastite kapacitete, mladi lideri postaju manje podložni i uticaju pojedinaca i grupa koje čine nasilje, ali i pasivnoj ulozi u kojima ga posmatraju. Istovremenom jačanju resursa mladih lidera kao društvo računamo na mlade koji aktivno propituju i kritički promišljaju rizična ponašanja koja kroz aktivnu ulogu istomišljenika sprečavaju.

**„Oni koji se ne pomjeraju,
ne primjećuju svoje okove”
(Roza Luksemburg)**

Prije treninga

1.

Organiziranje treninga

Za pripremnu aktivnost pripremiti:

- ▶ Agenda na svaki stol
- ▶ Chart papir za pisanje pravila
- ▶ Materijali za rad na stolovima unaprijed pripremljenih grupa

Proces obuke nije ograničen samo na dane provedene na samom treningu. I pripremne i prateće aktivnosti sastavni su dio procesa, a posmatrač ih mora uzeti u obzir. Jedan od osnovnih postulata treninga je da učesnici moraju prisustvovati treningu od početka do kraja. Važno je i osigurati učešće svih prisutnih, bez obzira na uloge u kojima prisustvuju treningu – nema “gostiju”! Preporučljivo je da na treningu prisustvuje tim odraslih koji rade zajedno ili koji rade sa istom grupom. Na primjer, tim može uključivati grupu sastavljenu od nekoga iz školske administracije, dva ili tri nastavnika, pedagoga, roditelja i predstavnika lokalnih vlasti.

U pripremi obuke, posmatrači trebaju:

- ▶ Odrediti ko će im biti partner, jer je najbolje da se ova vrsta treninga obavlja u paru. Za ovaj trening preporučuje se da coaching par personificira heterogenost; na primjer, treneri su različitog spola, religije, etničkog porijekla, dobi, kulturnog porijekla itd.
- ▶ Dobro proučiti sadržaj modula obuke.

Distribucija uloga i odgovornosti:

- ▶ Facilitator se bavi logistikom, kao što su: vođenje evidencije o prisustvu (broj učesnika); praktični detalji: lokacija, raspored, troškovi.
- ▶ Provjerite aktivnosti i da li imaju sve potrebne materijale, uključujući: akreditacije sa imenima, folije, materijale za učesnike, markere, flip chart papir, ljepljivu traku, makaze itd.
- ▶ Provjerite da li prostorija za obuku ima neophodnu opremu i namještaj.
- ▶ Potvrdite spisak učesnika nekoliko dana prije treninga.

Tokom prvog dana treninga, obaveze trenera su:

- ▶ Dođite na mjesto mnogo ranije i provjerite da li je oprema u prostoriji i da li je prostorija adekvatno uređena i udobna.
- ▶ Pozdrav učesnicima.
- ▶ Počnite sa radom na vrijeme. Posebno je važno započeti prvu radionicu na vrijeme, jer ona formira očekivanja/navike za cijeli trening.

- ▶ Postavite osnovna pravila ponašanja i očekivanja učesnika (pravila se donose zajedno sa učesnicima).
- ▶ Informirajte učesnike o logističkim i drugim praktičnim informacijama u vezi sa obukom.
- ▶ Na kraju dana prolaze se povratne informacije primljene od učesnika i, ako je potrebno, pripremaju promjene za naredni dan.
- ▶ Pregledajte raspored za naredni dan.
- ▶ Provjerite da li su materijali spremni za naredni dan.

Na kraju treninga, obaveze trenera su:

- ▶ Pregledajte ocjene/zapažanja učesnika i zabilježite šta biste željeli promijeniti za sljedeći dan ili trening.
- ▶ Odgovorite na eventualne zahtjeve učesnika, pružite dodatne informacije.

1.1.

Uspostavljanje sigurnog i inkluzivnog okruženja za učenje

Za trenera je ključno da stvori sigurno okruženje u kojem se trening odvija. Uključuje upravljanje sadržajem, procesima i okruženjem za rad. Sadržaj radionice je informacija koju želite prenijeti. Proces se sastoji od pristupa i strategija koje koristite za prenos sadržaja. Životna sredina/okolina za rad obuhvata fizičke i psihološke okolnosti u kojima se radionica odvija: prostorija, raspored namještaja, atmosfera.

- ▶ Počnite stvarati atmosferu tako što ćete lično pozdraviti učesnike. Predstavljajući se, recite im nešto o sebi – pronađite način da povežete svoja iskustva sa njihovim. Uvijek to možete činiti kada učesnici dijele svoja iskustva dajući primjere. Organizirajte prostoriju tako da ne budete odvojeni od učesnika (npr. da ne budete smješteni iza podijuma/stolice).
- ▶ Osigurajte udobnost fizičkog okruženja. Provjerite da li su učesnici zadovoljni. Olakšajte proces na takav način da je vaš primarni identitet grupa i međusobna društvena kohezija članova.

Grupa predstavlja sve učesnike procesa čiji odnosi imaju sljedeće karakteristike:

- ▶ Postoji interakcija među članovima.
- ▶ Članovi učestvuju u sistemu međusobno povezanih uloga i pozicija.
- ▶ Postoje grupne norme i standardi koji određuju ponašanje članova u grupi.
- ▶ Članovi sebe smatraju članovima grupe, odnosno imaju osjećaj grupne pripadnosti.
- ▶ Članovi doživljavaju grupu kao cjelinu i imaju tendenciju da ih društveno okruženje doživljava kao grupu.

Grupni procesi, aktivnosti i promjene koje se odvijaju u grupi i na osnovi kojih grupa postoji i djeluje, održavaju se i ostvaruju svoje ciljeve.

To uključuje:

- ▶ uzajamno posmatranje i evaluaciju članova,
- ▶ njihov međusobni odnos,
- ▶ konflikte i načine na koji su oni riješeni,
- ▶ način odlučivanja u grupi.

1.2.

Angažiranje učesnika i olakšavanje diskusija

Predstavljanje prisutnih. Zamolite učesnike da napišu svoje ime na kartice. Kako će svi u ovom trenutku reći nešto o svom imenu možda je dovoljno da se učesnici upoznaju sa sastavom grupe (ako dolaze iz različitih škola, mjesta itd. neka mašu ili svi ustanu) ili rade aktivnost sa ustajanjem (neka svi – pedagozi, roditelji, svi koji su djed i baka, svi koji rade manje od..., svi koji imaju kućne ljubimce itd.) Ovo stvara dobru atmosferu i predstavlja učesnike kao ljude, a ne samo profesionalce.

Prezentacija programa i rasporeda rada. Možete pitati učesnike šta podrazumijevaju pod pojmom “posmatrač”. Zbog čega nam je ovaj koncept važan? Nakon nekoliko kratkih komentara, predstavite definiciju i ciljeve treninga.

Očekivanja. Zamolite učesnike da razmisle o tome šta bi im bilo važno da saznaju na ovom treningu.

Na ulazu u prostoriju možete zapisati očekivanja kako biste im se kasnije vratili, a možete raditi i aktivnost “Ulazim – predstavljam”, gdje polaznici pišu ono što “donose” u trening (znanje, iskustvo, vještine...) i šta žele “predstaviti”, čime **ostaviti** trening. Ovo se može napisati na samoljepljivim papirima i zamoliti učesnike da ih zalijepe na naznačeno mjesto.

Pravila. Radit ćete zajedno, tako da je važno da postavite prava pravila za rad u grupi. Pravila možete definirati kroz pitanje učesnicima: “Kakvo okruženje želite na treningu?”, “Želite li aktivno učestvovati?”, “Osjećate li se sigurno?” itd.“ Pravila su ključna, ali samo ona koja su nastala direktno od učesnika, na koja se kasnije pozivate ili sami učesnici podsjećaju na njihovo poštovanje.

Napomena: Prilikom olakšavanja diskusija, imajte na umu da želite uključiti sve učesnike kako ne biste izgubili nikoga. Imajte na umu da će različit način i tempo učenja svih učesnika zavisiti od njihovog prethodnog iskustva. Na primjer, kako ste naučili plivati kada ste bili mali? Neki od vas se možda sjećaju da su naučili plivati tako što su pali u vodu ili bili bačeni u vodu ili tako što ih je neko “preplivao”. Neki su se upisali na kurs plivanja, pohađali sate, slušali upute trenera i dobili diplomu iz škole plivanja. Nekima je bilo lakše prvo „naučiti“ plivati. Neki su stajali sa strane i gledali druge kako plivaju, a zatim su pokušavali primijeniti posmatrano, da budu brži. Ovi primjeri također govore o različitim načinima učenja za koje saznajemo da je Kolb (Kolb et al. 1974, Honey and Mumford, 1986) definirao na sljedeći način:

- ▶ **„Akomodatori”** (kommodatori) uče kroz probu i grešku, kombinirajući konkretno iskustvo i eksperimentalne faze ciklusa.
- ▶ **„Divergenti”** preferiraju više konkretne od apstraktnih situacija i razmišljanja o aktivnom učešću. Takve osobe imaju veliku sposobnost da zamišljaju i u stanju su sagledati cijelu situaciju iz različitih uglova.
- ▶ **„Konvergenti”** radije eksperimentiraju sa idejama koje posmatraju sa svoje praktične strane. Njihova primarna briga je da li je teorija primjenjiva u praksi, kombinirajući tako apstraktne i eksperimentalne dimenzije.
- ▶ **„Asimilatori”** reaguju tako što kreiraju vlastite teorijske modele i asimiliraju niz različitih zapažanja u opće zajedničko objašnjenje. Na taj način teže refleksivnim i apstraktnim dimenzijama.
- ▶ **„Aktivisti”** su u potpunosti posvećeni novim iskustvima i uživaju u novim izazovima.
- ▶ **„Mislioci”** stoje i posmatraju nova iskustva iz različitih uglova. Oni prikupljaju podatke, razmišljaju o tome i onda donose zaključke.

- ▶ **„Teoretičari”** se prilagođavaju i primjenjuju svoja zapažanja u obliku logičkih teorija. Skloni su perfekcionizmu.
- ▶ **„Pragmatičari”** žele eksperimentirati sa novim idejama, pristupima i konceptima kako bi vidjeli da li funkcioniraju.

Napomena: Sasvim je moguće da jedna osoba istovremeno bude mislilac/teoretičar, a druga aktivista/pragmatičar, mislilac/pragmatičar ili čak teoretičar/pragmatičar u isto vrijeme. Također, stil učenja je kategorija koja se mijenja u zavisnosti od teme, iskustva, konteksta u kojem se uči, stepena interesiranja i drugih.

1.3.

Rješavanje izazova i upravljanje dinamikom grupe

Svaka grupa, uključujući i obrazovnu, je kao zaseban organizam, odnosno tijelo, i ima svoju dinamiku, rok trajanja, procese, pravila, podjelu uloga. Ima svoje norme, psihološku atmosferu i očekivanja.

U odnosu na faze razvoja odnosa prema zadatku i cilju grupe, prepoznat ćemo sljedeće faze:

- 1 Orijentacija ka cilju i zadatku grupe tako da članovi grupe provjere oblast rada, specifičan zadatak, koja je njihova uloga u njoj, koja je uloga i način rada lidera i koja su osnovna pravila ponašanja te grupe.
- 2 Pojavljuju se otpori za izvršavanje grupnog zadatka. Članovi grupe emotivno odgovaraju na zahtjeve i očekivanja vezana za postizanje grupnog cilja i doživljavaju ih kao preteške ili prelake, besmislene ili takve da ne odgovaraju njihovoj ličnosti, radu itd.
- 3 Radi se o grupnoj akciji. Zajednički cilj i zadatak postaju lako prepoznatljivi. Članovi razmjenjuju informacije važne za postizanje grupnog cilja. Uspostavljene uloge su važne za postizanje cilja grupe.
- 4 Međutim, to dovodi do konačnog izvršenja i rješavanja grupnog zadatka. Stabilna međuljudska struktura grupe doprinosi uspješnom postizanju grupnih ciljeva. Grupa samostalno donosi odluke i to je ujedno i završna faza rada.

U nastavku su dati dodatni savjeti facilitatoru:

EksPLICITNO I IMPLICITNO: Što ste eksplicitniji o prirodi svog rada, veći ćete angažman i posvećenost dobiti od učesnika. Zauzvrat, bit će urađeno više emotivnog posla.

Ako tokom pauze učesnici zatraže dodatna pojašnjenja, moguće je da im niste u potpunosti uspjeli pomoći da izraze svoja osjećanja tokom radionice. Odvojite vrijeme u sljedećoj radionici i provjerite da li ima još učesnika koji se osjećaju slično. Ako je tako, dajte grupi priliku da istraži ova osjećanja.

Dobra ravnoteža između obrade emocija iz prethodne vježbe i nastavka rada. Progresija bez dovoljnog utvrđenja može djelovati destruktivno na obuci.

Odlazak sa pozitivnom porukom: Kada odete, uvijek dajte učesnicima nadu. Podsjetite ih da je ovo vrlo težak posao i da put do naših ciljeva traje cijeli život.

Lično iskustvo: Do najfunkcionalnijeg znanja osoba dolazi kada lično prolazi kroz izazovno iskušenje, stvara vlastita iskustva stečena u stvarnim kontekstima. To su iskustva iz kojih se uči neformalno, nenamjerno, usput. Iz takvog učenja se raste. Najveći dio našeg znanja se nalazi u podsvjesnom, u iskustvima koja ćemo moći racionalizirati i koristiti u trenucima kada su nam potrebni.

Vježbanje čini majstora: Nije dovoljno samo razumjeti i zapamtiti. Također, moramo steći vještine neophodne za uspješnu primjenu informacija koje smo dobili za rješavanje stvarnih problema. Sticanje vještina je proces koji zahtijeva praksu, puno vježbi i ponavljanja. Nema vještina bez vježbanja.

Učenje je društveni čin: Potrebni su nam drugi da bismo bolje čuli sebe i vidjeli problem i rješenja iz uglova koji su nam ranije bili nedostižni. Kreativni razgovori nam pomažu da rastemo, izvlačimo iz sebe ono što nismo ni znali da znamo. Kreativni razgovori podmazuju točkove u našem mozgu: podstiču ispitivanje, generiranje novih ideja, kombiniranje, brušenje i razjašnjavanje misli.

Vrijeme za razmišljanje: To je vrijeme kada razmišljamo o procesu učenja i postignutim rezultatima: načinima da ga poboljšamo sljedeći put, koje neuspjehe izbjegavati, kako bolje planirati, šta dalje učiti, kako bolje sarađivati, kako bolje pripremiti... To je dragocjen način učenja kada postanemo svjesni iskustava i internaliziramo ih, a znanje koje smo stekli na taj način činimo tajnim dijelom nas samih.

1, 2, 3 – start

Svrha sesije je da učesnici upotrijebe jednu od strategija kreiranja sigurnog okruženja za rad kako bi isti model mogli iskoristiti u povezivanju sa istomišljenicima nakon treninga.

AKTIVNOST 01

Kreiranje okruženja za rad

Za aktivnost 1 pripremiti:

- ▶ Chart papir
- ▶ Markere
- ▶ Najlepnice za imena
- ▶ Papir A4
- ▶ Stikere u boji

Nakon predstavljanja agende (sadržaja i vremena trajanja aktivnosti i pauza) potrebno je usaglasiti pravila rada grupe.

Učesnike možemo povezati sa temom obuke tako što ih pitamo *koje asocijacije imaju na pojam "posmatrač". Zapišite sve asocijacije koje imate bez obzira na to da li su pozitivne, neutralne ili negativne. Asocijacije pišu na stikere, zalijepe na predviđeno mjesto u prostoriji, a zatim facilitator pročita i sumira suštinu (opisano u „Bystander Intervention Training Manual for Youth Leaders“). Zatim prelazi na pravila/dogovor/ugovor o radu. Koristi termin koji grupa najbolje razumije u nenasilnom kontekstu. Odabrani pojam predstavlja kao zajednički dogovor rada grupe.*

Pitanje za učesnike:

„Šta je potrebno da svi rade, a da se Vi osjećate sigurno i podržano tokom obuke?“

Zatim odgovore preformulira u jezik afirmativnih pravila uz pomoć učesnika (naglašavajući da negacijska, često prisutna u praksi, najmanje govore šta neko treba učiniti da ispoštuje grupu ili okruženje). Motivaciono može dati primjere poput „počinjemo i završavamo na vrijeme, fotografiramo uz dozvolu učesnika“, a zatim nastavlja niz uz odgovore učesnika. Na kraju iscrpljenih ideja zaključuje listu čitanjem i provjeravanjem zajedničkog razumijevanja dogovora, ujedno ugovora o radu.

AKTIVNOST 02

Startne pozicije prije, tokom i nakon obuke

Za aktivnost 2 pripremiti:

- ▶ Olovke
- ▶ Bojice
- ▶ Ljepljivu papirnu traku
- ▶ Flip chart (broj zavisi od grupa u kojima je do 5 učesnika)
- ▶ Markere
- ▶ Flomastere

Facilitator počinje svojim riječima pozivajući učesnike da razmisle koliko često osjećaju da su pod stresom izazvanim svakodnevnim pojavama u svom okruženju. To ponekad može biti prijekor upućen njima ili osobama u njihovoj neposrednoj okolini ili čin koji prati neku akciju. Koji su mehanizmi na koje se oslanjate, koje koristite? Zatim ih poziva da zadrže svoje odgovore koje će iskoristiti kroz grupni rad, ali da u odgovorima podrazumijevaju i ulogu virtuelnog okruženja.

Uputa za rad:

- ▶ **„Grupa 1”** predstavlja prošlost (ono što su donijeli sa sobom, kako su do sada prevazilazili izazove vezane za suprostavljanje nekim oblicima nepravdi, uključujući i otpor nasilnim scenama. Podstrek radu grupe je pitanje: „Kakva su Vaša iskustva u sprečavanju nasilja?“).
- ▶ **„Grupa 2”** predstavlja sadašnjost (razlog prisustva obuci, iz koje uloge dolaze, da li trenutno imaju neku ulogu kroz koju pružaju psihosocijalnu podršku pojedincu ili grupama ili nešto slično. Pitanja: „Koja iskustva su vas motivirala da se pridružite obuci? Pojasnite snage i izazove koji su vas motivirali da prisustvujete ili na koje izazove nailazite kada je u pitanju tema nasilja s obzirom na vaše uloge.“).

- ▶ **„Grupa 3”** predstavlja budućnost (ono što bi željeli dobiti za vrijeme obuke i ponijeti sa sobom, pitanja na koja bi željeli dobiti odgovor. Pitanja: „Da li ste naišli na neke izazove kada je tema prevencije, sprečavanja nasilja u pitanju? Koji izazovi su i dalje prisutni/koja pomoć bi vam koristila u daljnjem radu?“).

Učesnici svoje odgovore pišu na unaprijed pripremljene chart papire, koje zatim postavljaju na dogovoreno mjesto (izložbeni prostor), a zatim se rotiraju grupe koje dopunjavaju svaki od panoa (svaka grupa se zadrži na svakoj temi u trajanju do 5').

Nakon toga, polaznici se vraćaju u svoje grupe sa svojim radom. Povratkom u grupe, učesnici dogovaraju predstavnike koji će predstaviti temu grupe, svoje i dopunjene odgovore, reflektiraju na proces.

AKTIVNOST 03

Vizija lidera

Za aktivnost 3 pripremiti:

- ▶ Chart papir
- ▶ Markere
- ▶ Papir A4

Za kraj svoje radove dopunjavaju kratkom agendom odgovora na pitanja koristeći tabelu:

- ▶ Kako shvataju ulogu mladih lidera?
- ▶ Da li je prevencija nasilja tema na koju obraćaju pažnju u svojoj životnoj ulozi?
- ▶ Raspravlja li se o mjerama zaštite u društvenim krugovima u kojima se kreću?

Zatim svoje odgovore uporede sa citatom u nastavku:

„Važnost govora o temama koje daju riječ stavovima koji ne odobravaju nasilje, netoleranciju, diskriminaciju ili neke oblike -izama prema bilo kojoj populaciji, predstavljaju put spoznaja i analiziranja, te razmatranje mjera koje su efikasne i koje doprinose kvalitetu suživota. One uključuju razumijevanje, empatiju, simedoniju i ostale bitne vrijednosne elemente da bismo mogli živjeti sa sobom i sa drugima. Vjerovatno je mnogo lakše govoriti o stereotipima/ predrasudama, diskriminaciji/opresiji, nego pokušati da se oni prevaziđu, budući da njihovo prevazilaženje zahtijeva svjestan napor i kritički odnos prema samom sebi.“ (prema Bjelopoljak, 2022).

Zelena oaza

Svrha sesije je da učesnici definiraju izazove kada nailaze na različite životne situacije i imenuju mrežu podrške uz pomoć koje utiču na kreiranje sigurnog okruženja u zajednici.

AKTIVNOST 04 Zelena oaza

Za aktivnost 4 pripremiti:

- ▶ Olovke
- ▶ Bojice
- ▶ Ljepljivu papirnu traku
- ▶ Papir A4 format

Facilitator poziva učesnike da zaustave pokrete, misli dok sjede na svojim mjestima i traži da zatvore oči.

Poziva ih na zajedničko putovanje na kojem će svako za sebe pronaći nešto za sebe i za druge.

„Sada zamislite neko mjesto na kojem se osjećate sigurno i mirno. Neko mjesto koje biste željeli posjetiti, ali zamislite da ste na tom mjestu sami. Dok ste „tamo“ na svom mjestu, ruke stavite u položaj u kojem grlite sami sebe (položaj leptira, prekrižene ruke) i dok pomjerate jednu pa drugu ruku lagano preko ramena, odaberite u mislima 'položaj tijela' koji bi Vam odgovarao: da sjedite, hodate, ležite (Ne zaboravite disati: duboko udahnite na nos, izdah na usta).

Zatim pogledajte kako ste obučeni, kakva je temperatura, koje je godišnje doba, kakvi zvukovi dopiru do Vas. A onda primijetite kako se osjećate u svome tijelu. Koja je to emocija? Primijetite je dok naizmjenično pomjerate ruke u zagrljaju preko ramena. I sada, dok mislite na taj osjećaj u svome tijelu, pomislite, da možete dati ime tom svom mjestu, kako bi se zvalo 'Moje...'. Svako za sebe dok ponavlja ove riječi nastavlja pokrete ruku u zagrljaju.“

Zatim traži da otvore oči i prokomentiraju kako se osjećaju.

Zatim im daje uputu da koristeći materijale ispred sebe (papir i bojice), nacrtaju svoje mjesto, ime mjesta, boje i oblike koji ga najbolje opisuju. Po završetku crtež stavljaju na pod ispred sebe kako bi dali znak da su završili. Kada svaki učesnik predstavi svoj rad, postavlja pitanja o procesu aktivnosti:

- ▶ Kako ste se osjećali tokom ove aktivnosti?
- ▶ Kako kada ste predstavljali svoje mjesto?
- ▶ Kako ste se osjećali iz pozicije kada ste govorili, a kako kada ste slušali predstavljanje drugih učesnika?
- ▶ Da li Vam je bilo ugodnije govoriti ili slušati?
- ▶ Da li Vas to podsjeća na neke životne situacije „kada imate glas ili kada ga ne koristite iz raznih razloga?“

AKTIVNOST 05 Zajednica oaza

Za aktivnost 5 pripremiti:

- ▶ Chart papir
- ▶ Markere
- ▶ Papir A4
- ▶ Flomastere
- ▶ Prilog 1 za svakog učesnika

Ova aktivnost se odvija u fazama koje najavljujemo u slijedu aktivnosti.

U prvom dijelu učesnicima kažemo da ćemo posjetiti neverbalnu galeriju tako što će u krug, u smjeru kazaljke na satu, pogledati sve radove ne komentirajući nijedan.

Učesnicima se daje dovoljno vremena da pogledaju sve crteže. Nakon što su pogledali sve radove, facilitator daje drugu uputu da učesnici pridruže radu na kojem su prepoznali neke sličnosti sa svojim radom. Imaju zadatak da na chart papir poredaju radove tako što kreiraju jednu zajedničku zajednicu „Zelena oaza“. Nakon što su kreirali svoje zajednice/grupe, poziva ih da pronađu prostor u kojem se osjećaju ugodno i da zajedno razmotre i odgovore na pitanja:

- ▶ Šta vas povezuje u zajednicu više zelenih oaza?
- ▶ Šta je to što prepoznajete kao zajedničke vrijednosti?
- ▶ Da li u ovoj zajednici možete zadovoljiti svoje potrebe? Kako se osjećate u vezi s tim?
- ▶ Da li postoje neka pravila koja vas dodatno povezuju?
- ▶ Da li su granice oaze slobodne, propusne ili rigidne za potencijalne posjetioce?
- ▶ Šta vas je ujedinilo i učinilo zajednicom?
- ▶ Da li biste radije pripadali nekoj drugoj zajednici? Ako da – zašto, ako ne – zašto?
- ▶ Šta osjećate prema ostalim zajednicama?

Nakon što učesnici završe grupne zadatke, slijedi grupno predstavljanje, a onda se pozivaju da priđu drugim zajednicama zelenih oaza i svako individualno zabilježi:

- ▶ Kako se osjeća?
- ▶ Šta bi mu pomoglo da jedno vrijeme ostane u toj zajednici? A šta kada bi to bilo zauvijek? (pišu spisak inicijativa, resursa, usluga koje bi mogli koristiti)
- ▶ Da li ste ostvarili komunikaciju sa nekim po dolasku? Šta je radila osoba sa kojom ste ostvarili kontakt?
- ▶ Šta ste naučili o sebi? Šta bi vam pomoglo da se nosite sa promjenama?

Potom se pozivaju u veliku grupu gdje dijele iskustva:

- ▶ Šta se dogodilo u procesu?
- ▶ Po čemu se razlikuje početak i kraj aktivnosti Zelene i Zajednice oaze?
- ▶ Kako je to slično sa nekim životnim situacijama?
- ▶ Da li su se nekada osjećali slično izlaskom iz zone komfora kada su trebali pripadati nekoj grupi?
- ▶ Da li su se nekada našli u situaciji kada trebaju odreagirati iako se to razlikuje od uobičajenih životnih obrazaca?
- ▶ Iz koje uloge su tada nastupali? (na primjer, posredovanje u cilju pomirenja, dijalog jer postoji konsenzus, debatiranje – brane svoje stavove nasuprot drugih...)

Život posmatrača

Svrha sesije je da učesnici definiraju izazove kada nailaze na različite životne situacije i imenuju lične resurse koji im pomažu da se emocionalno iznesu sa stresnim situacijama.

AKTIVNOST 06 Život posmatrača

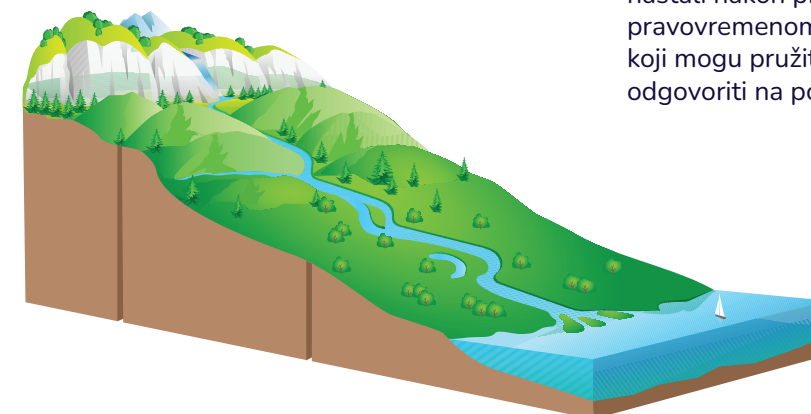
Za aktivnost 6 pripremiti:

- ▶ Papir A4
- ▶ Flomastere

Uputa: Aktivnost „Život posmatrača“ koristi prirodnu metaforu rijeke kako bi prikazao nečiji životni put. U fazama aktivnosti se predstavlja različito i hronološko iskustvo života učesnika, slično rijeci koja teče iz visokog svijeta (planine) do okeana. Duž njenog vijugavog puta, kvalitet i karakter

protoka varirat će od mjesta do mjesta, od instance do instance.

Kao uvodna aktivnost služi utvrđivanju startnih pozicija učesnika: šta donose sa sobom (izazove i resurse), na koja pitanja žele odgovoriti tokom obuke i koji resursi im trebaju u aktivnom provođenju aktivnosti u prevenciji i sprečavanju nasilja. Radovi nastali nakon procesa mogu poslužiti pravovremenom informiranju facilitatora koji mogu pružiti psihosocijalnu podršku, odgovoriti na potrebe učesnika.

U uvodnom dijelu predstavljamo im sliku „Kawa“ (Kawa - japanska riječ za “rijeku”) i pitamo da li bi mogli svoj život uporediti sa riječnim koritom gdje jedan dio predstavlja sada.

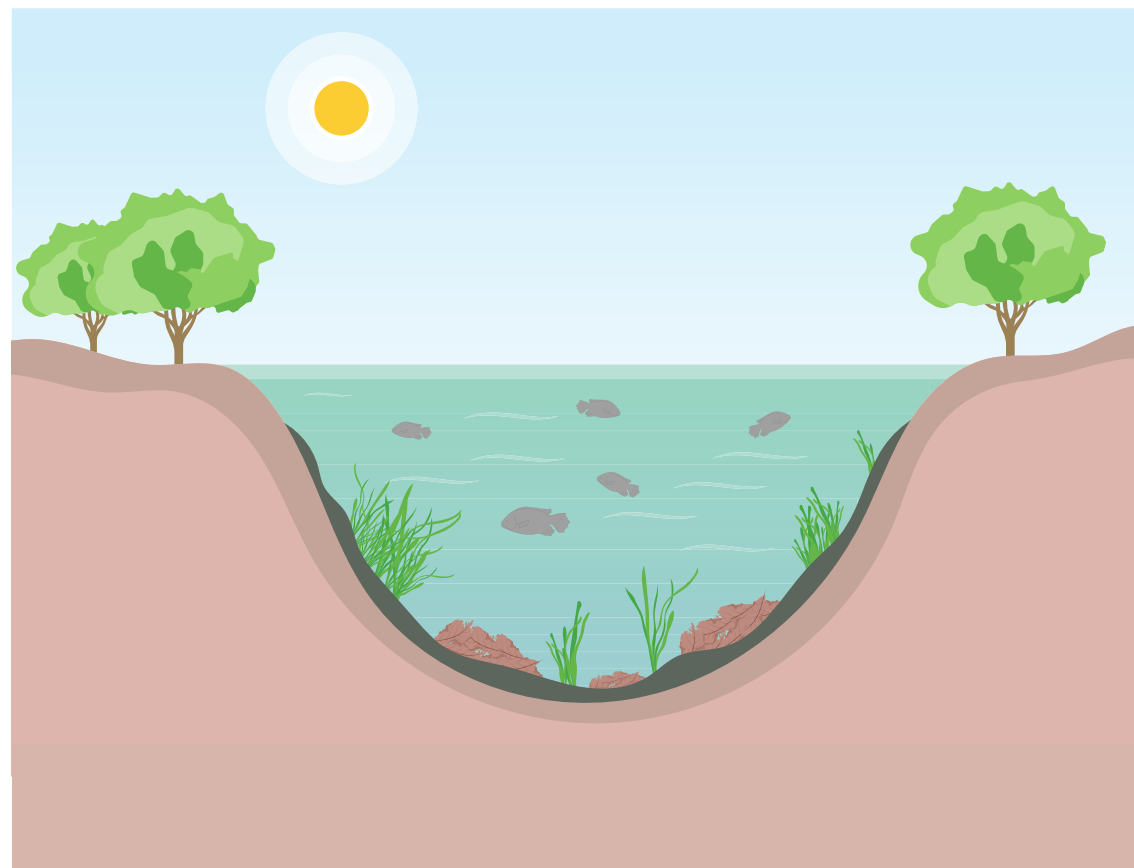
Pojašnjavamo: izvor rijeke počinje visoko u planinama – rođenjem, nizina predstavlja trenutni životni period, a ušće prema okeanu pretpostavljeni kraj života (simbolično, kada postajemo dio zajedničkog okeana).

Zatim tražimo da svaki učesnik pojedinačno predstavi svoj životni tok koristeći prilog 1. Riječno korito uz pomoć simbola i značenja:

- ▶ **KAMENJE** = izazovi kada nailaze na oblike nasilja
- ▶ **NAPLAVINE/DRVO** = vještine i resursi koji podržavaju i poboljšavaju svakodnevni život tako što prevazilaze stresne nasilne situacije
- ▶ **RIBA** = lične osobine koje pomažu u prevladavanju izazova s kojima se suočavaju kada primijete nasilje
- ▶ **RIJEČNO KORITO** = imenuju osobe ili institucije iz socijalnog, fizičkog, kulturnog i institucionalnog okruženja koje čine formalnu ili neformalnu mrežu podrške (prepreka ili pomoć)

Prilog 1

KAWA

Imenovanjem do rješenja

Svrha sesije je da učesnici imenuju izazove sa kojima se suočavaju grupe koje trpe nasilje.

AKTIVNOST 07

Imenujem, dakle, postojim

Korak 1: Podijelite učesnike u grupe (5-8) i dajte im temu na kojoj rade. Grupe su tematski raspoređene prema vrstama nasilja kojima su ili mogu svjedočiti:

- ▶ Verbalno nasilje
- ▶ Fizičko nasilje
- ▶ Psihičko nasilje
- ▶ Internetsko nasilje
- ▶ Seksualno nasilje

Zadatak svake grupe je da razgovaraju na dobijenu temu nasilja na način: da podijele iskustva, zatim odaberu jednu temu koju će dramatizacijom/igrom uloga predstaviti. Važno je da u predstavljenom problemu i rješenju situacije svi učesnici grupe budu uključeni.

Odabranu temu predstavljaju na način da je jasno vidljiv problem i potencijalno rješenje koje dogovaraju kao grupa.

U unaprijed pripremljenom prostoru (bina za scenu, stolice gdje ostale grupe učesnika čine publiku) svaka grupa predstavlja svoju

temu, a zatim se u velikoj grupi reflektira na proces kroz pitanja:

- ▶ Kako im se svidjelo?
- ▶ Kako su došli do kompromisnog rješenja da predstave jedan problem i rješenje?
- ▶ Koji resursi su potrebni da bi se postigao dogovor (facilitator evidentira resurse na istaknutom mjestu)?
- ▶ Kako su prepoznali resurse?
- ▶ Šta su naučili kroz proces?
- ▶ Šta im se najviše svidjelo?
- ▶ Kako im se svidio način pomoću kojeg o stresnim događajima razgovaraju dramatizacijom (umjetnička forma)?
- ▶ Šta su naučili o sebi?

Za kraj pitamo:

Da li simbolika teme aktivnosti poziva da razmislimo o načinima pomoću kojih imenujemo probleme i predlažemo rješenja. Da li smo odgovorili da je moguće?

Krugovi nasilja

Svrha sesije je da učesnici shvate različite uloge (aktivne i pasivne) koje mogu doprinijeti da se stvore i opstanu krugovi nasilja.

Adaptirano iz knjige:

Stenli Koen, *Stanje poricanja – znati za zlodjela i patnje* (Samizdat B92, Edicija Reč, 2003) i

Priručnika:

Obrazovanje za društvenu pravdu, Step by Step, 2008.

AKTIVNOST 08

Biram gdje pripadam

Za aktivnost 8 pripremiti:

- ▶ Priloge za svakog učesnika
- ▶ Flomastere
- ▶ Papir A4

Predstavite **Krugove nasilja** (prilog za učesnike) i objasnite oba kruga (uloge) sa grafikona.

Onda neka učesnici rade individualno. Idite redom od uloge do uloge i za svaku zapišite po primjer za situaciju u kojoj ste se našli u toj ulozi (napomena: zavisno od toga kakva je grupa, možda se učesnici mogu sjetiti kada su, tokom svog školovanja, bili u svakoj od ovih uloga).

Podijelite učesnike u parove za konstruktivističko slušanje koje će trajati četiri minute. Podijele se u parove i pričaju o temi „Vaša iskustva u različitim ulogama“, naizmjenično dok slušalac neverbalno podržava sagovornika bez korištenja riječi.

Poslije konstruktivističkog slušanja, formirajte male grupe od po četvero tako što ćete spojiti po dva para. Dajte malim grupama malo vremena da slobodno razgovaraju o svojim iskustvima. Poslije desetak minuta, zamolite grupe da razmotre sličnosti i razlike koje postoje između dva kruga. (Napomena: naglasite sličnosti i razlike između osjećanja i potreba, naročito kada su situacije drugačije, ali potrebe i osjećanja slični).

Neka se učesnici vrate u parove i razgovaraju o sljedećim pitanjima: (napomena: zapišite pitanja na veliki papir)

- ▶ Postoje li neke situacije u kojima mislimo da radimo nešto u najboljoj namjeri, a u stvari smo nasilni?

- ▶ Kako možemo zaustaviti nasilje (aktivno i pasivno)?

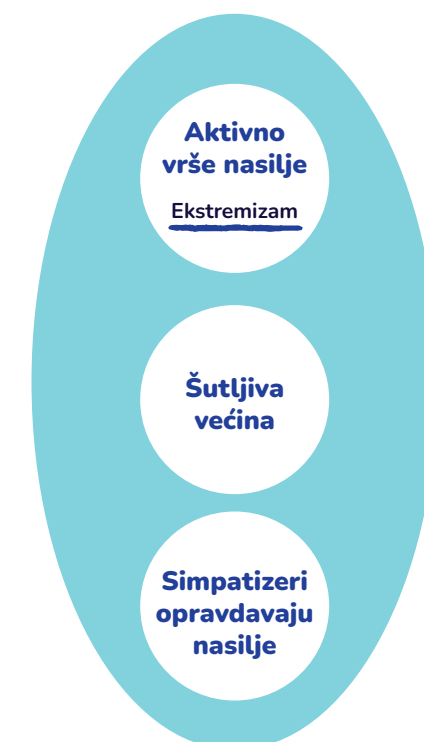
Otvorite diskusiju u velikoj grupi. Imajte na umu da je ova aktivnost za većinu učesnika stresna, a može biti stresna i za vas kao facilitatora. Mnogi ljudi prvi put postanu svjesni toga da su ponekad, na neki način, aktivno ili pasivno, podsticali i podržavali nasilje. Da biste izbjegli samooptuživanje (kukavica, slabić, beskičmenjak itd) ili etiketiranje drugih (siledžija, agresor, tiranin itd), važno je da stalno usmjeravate učesnike ka osjećanjima i potrebama koje se nalaze u osnovi našeg ponašanja (zašto nešto radimo ili ne radimo).

Važno je da se naglasi proaktivan pristup kako bi ljudi mogli preduzeti nešto da bi promijenili situaciju, a ne da se osjećaju loše u vezi s njom. Također je važno da

se pomene značaj uspostavljanja sklada između međusobno sukobljenih potreba (npr. potreba za zaštitom, sigurnošću i potreba za promjenom), jer to također utiče na to koju ćemo ulogu imati u krugu nasilja. (Da li smo mi tiha većina kojoj je najvažnija potreba da zaštiti sebe ili smo aktivisti kojima je najvažnija potreba da se promijene postojeći, nepravedni uslovi?) Ako ne nađemo način na koji možemo uskladiti sopstvene potrebe, prijeti nam opasnost da upadnemo u zamku jedne od uloga (npr. šutke podnosimo nasilje ili ne činimo ništa) ili da uporno pokušavamo promijeniti ljude ili prilike oko sebe, a da pritom zaboravimo da nešto uradimo sa samim sobom.

Dajte učesnicima prilog Trougao nasilja i pojasnite ključne teze iz priloga. Obavezno naglasite da nasilje može biti fizičko i emocionalno.

Krugovi nasilja

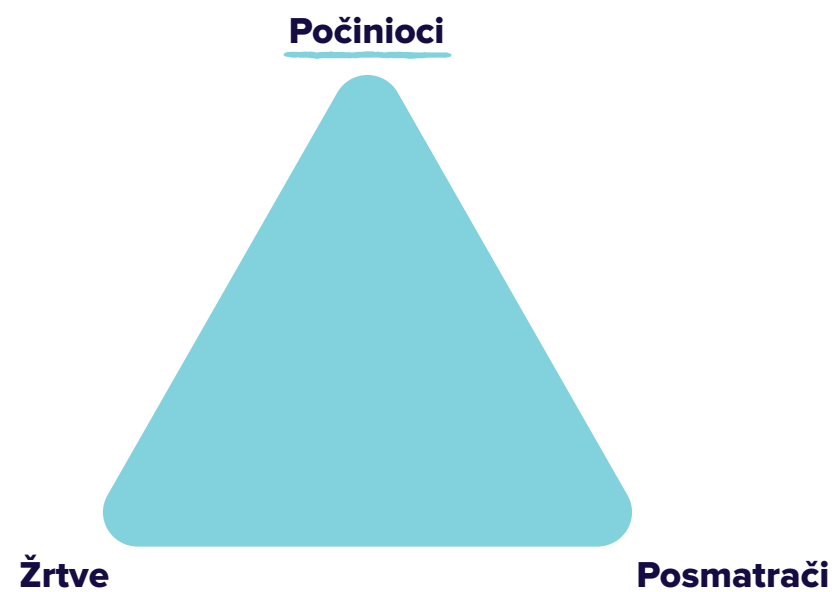

Grupe koje vrše nasilje

Grupe koje trpe nasilje

Trougao moći

ŽRTVE – trpe nasilje, šute, negiraju realnost, adaptiraju se, nekada to pomaže da se preživi realnost, ali često i pasivizira

POČINIOCI – direktno vrše nasilje, postoji zvanično opravdanje za ono što rade, ne postoji definirana odgovornost, niti posljedice za njihovo djelovanje

POSMATRAČI – gledaju i šute najčešće iz tri razloga:

- ▶ Odgovornost je rasuta (to se mene ne tiče, što baš ja da se miješam)
- ▶ Nemamo kapacitet da se identifikiramo sa žrtvom (pomažemo onima koji su nam slični, ne onima koji su isključeni iz našeg „moralnog univerzuma“, često i optužujemo žrtve)
- ▶ Nismo u stanju da zamislimo uspješnu intervenciju (ne znamo šta da radimo, bespomoćni smo, plašimo se kazne)

AKTIVISTI/ŽIVOT IZVAN LAŽI

– suprotstavljanje povlači za sobom sankcije, cijena pobune protiv konsenzusa koji vlada u društvu je visoka – izolacija, žigosanje, „izdajnici i strani plaćenici“, progonstvo ili sami postajemo žrtva.

UOBIČAJENE REAKCIJE NA OPRESIJU

- ▶ **Potpuno poricanje** (to se ne dešava)
- ▶ **Diskreditacija** (ti koji govore o nasilju i opresiji su puni predrasuda, lakovjerni su, izmanipulirani)
- ▶ **Preimenovanje** (da, nešto se dešava, ali to nije nasilje te vrste)
- ▶ **Opravađavanje** (to je tako i mora da bude tako, to je moralno opravdano...)
- ▶ **Prihvatanje** (takvo ponašanje je prirodno u takvoj situaciji)

VRSTE PORICANJA

- ▶ **Lično poricanje** – procesi na nivou individue, često nesvjesni
- ▶ **Zvanično poricanje** – javni, kolektivni i organizirani oblici poricanja na nivou države; ne negiraju se samo pojedinačni događaji, već se ponekad i cijela historija ponovo piše; poricanje nije individualno, već se ugrađuje u «fasadu» države; društveni uslovi koji podstiču opresiju postaju dio zvaničnog diskursa i upućuju se kako počiniocima, tako i posmatračima.
- ▶ **Kulturno poricanje** – nije u potpunosti ni dio zvanične državne politike, niti privatan čin; iako eksplicitno niko ne govori šta je poželjno, na nivou društva se postiže nepisani sporazum o tome šta se javno smije pamtiti i priznati; određene grupe cenzuriraju same sebe, uče se da šute o nekim temama, jer bi javna rasprava o njima ugrozila sliku koju grupa ima o sebi (dovode se u pitanje kolektivni mitovi); reći istinu je tabu – cinkarenje, doušništvo, ohrabrivanje neprijatelja.

AKTIVNOST 09

Pojmovnik

Za aktivnost 9 pripremiti:

- ▶ Prilog za svakog učesnika
- ▶ Flomastere
- ▶ Papir A4

Podijelite učesnicima Pojmovnik 8 (u nastavku *Prilog Pojmovnik*) i zamolite ih da tokom čitanja označe pojmove za koje im eventualno treba dodatno pojašnjenje. Ostavite dovoljno vremena za diskusiju u malim grupama, a potom i u velikoj grupi.

Pojmovnik

- ▶ **Opresija** (ugnjjetavanje) je proces u kojem jedna društvena grupa, radi vlastite koristi, sistematski iskorištava drugu. Da bi se neka akcija smatrala opresivnom, mora imati sljedeće tri karakteristike: 1) da je prisutna u nacionalnoj svijesti; 2) da predstavlja neravnotežu moći i 3) da je institucionalizirana. Ovaj fenomen uključuje institucionalnu kontrolu, ideološku dominaciju i širenje kulturnih obrazaca većinske kulture na manjinsku.
- ▶ **Diskriminacija** je “predrasuda u akciji”, manifestacija predrasuda u praksi. Može biti usmjerena na pojedinca ili na grupu zbog njihovog porijekla, rase, klase, spola, dobi, fizičkog stanja, vjerskog ili seksualnog opredjeljenja itd.
- ▶ **Klasizam** (classism, od engleskog *class* – klasa, stalež) je stav, djelovanje ili institucionalna praksa koja stavlja ljude u podređen položaj uslijed njihove socio-ekonomske pozicije u društvu.
- ▶ **Rasizam** je stav, djelovanje ili institucionalna praksa koja stavlja ljude u podređen položaj zbog boje njihove kože ili etničkog porijekla. Ovo uključuje nametanje kulture jedne etničke grupe na način koji uskraćuje poštovanje, ponižava ili uništava kulture drugih etničkih grupa.
- ▶ **Nacionalizam** je stav, djelovanje ili institucionalna praksa koja stavlja ljude u podređen položaj zbog njihove nacionalne pripadnosti.
- ▶ **Seksizam** je stav, djelovanje ili institucionalna praksa koja stavlja ljude u podređen položaj zbog njihovog spola.
- ▶ **Ejblizam** (“Ableism”, od eng. riječi *able* – biti u stanju, moći) je stav, djelovanje ili institucionalna praksa koja stavlja u podređen položaj ljude sa fizičkim onesposobljenjem.
- ▶ **Jezička represija** (Lingvicizam) je stav, djelovanje ili institucionalna praksa koja stavlja ljude u podređen položaj zbog jezika kojim govore.
- ▶ **Ejdžizam** (“Ageism”, od eng. riječi *age* – dob, starost, uzrast) je stav, djelovanje ili institucionalna praksa koja stavlja ljude u podređen položaj zbog godina (bilo da su prestari ili premladi).
- ▶ **Homofobija/Heteroseksizam** je stav, djelovanje ili institucionalna praksa koja stavlja ljude u podređen položaj zbog njihovog seksualnog opredjeljenja.
- ▶ **Antisemitizam** je stav, djelovanje ili institucionalna praksa koja stavlja u podređen položaj ljude jevrejskog porijekla.
- ▶ **Asimilacija** je proces u kojem manjinska grupa postepeno usvaja običaje, stavove i vrijednosti dominantne kulture, time napuštajući svoju.
- ▶ **“Davanje glasa”** (“oglašavanje”) je pokušaj da oni tradicionalno ušutkani i/ili nemoćni postanu aktivni učesnici kroz dijalog i akciju. Imati “glas”, “oglasiti se” znači dati smisleni doprinos, osnažiti se i zastupati svoja prava.
- ▶ **Dominantna grupa/neciljna grupa** je grupa koja namjerno ili nenamjerno iskorištava, maltretira, ponižava ili uništava podređenu/ciljnu grupu. Dominantna grupa ima moć u svakoj vrsti odnosa.
- ▶ **Podređena/ciljna grupa** je grupa ljudi koja se sistematski isključuje, ponižava, iskorištava i/ili maltretira od dominantne grupe u datom društvu.
- ▶ **Afirmativna akcija** je način osiguravanja podrške za uključivanje pripadnika podređene grupe u institucije sistema. Afirmativnom akcijom osiguravaju se zaposlenja, obrazovanje ili političko učešće. U Evropi se afirmativna akcija često naziva i pozitivnom diskriminacijom.
- ▶ **Etnička manjina** je pojam koji se odnosi na ljude koji pripadaju kulturnoj, rasnoj ili vjerskoj grupi koja se razlikuje od većinskog stanovništva.
- ▶ **Institucionalizirana opresija** (ugnjjetavanje) je nepravедna društvena, zakonska, ekonomska i institucionalna praksa koju dominantna grupa provodi nad podređenom/ciljnom grupom.
- ▶ **Internalizirana opresija** je pogrešno uvjerenje potlačene grupe o sebi, bazirano na maltretmanu i pogrešnim informacijama nametnutim od dominantne grupe, koje ciljna grupa interiorizira. Drugim riječima, usljed dugotrajnog, institucionaliziranog rasizma i predrasuda, ciljna grupa zapravo vjeruje da je ono što propagiraju dominantne/neciljne grupe o njoj, tačno.
- ▶ **Internalizirana dominacija** je pogrešno uvjerenje dominantne grupe o sebi koje su njeni pripadnici intenalizirali, a koje se bazira na moći i pogrešnim informacijama koje su inherentne društvenim i institucionaliziranim strukturama.
- ▶ **Pluralizam** je društveni sistem zasnovan na premisi da sve grupe imaju pravo da očuvaju svoj jezik i kulturu radi formiranja novog društva, svjesnog svih različitosti koje postoje.
- ▶ **Predrasuda** je stav, mišljenje ili osjećanje formirano bez adekvatnog prethodnog znanja, razmišljanja ili razloga. Predrasuda je unaprijed donesen sud za ili protiv neke osobe ili grupe.
- ▶ **Stereotip** je pojednostavljena generalizacija o određenoj grupi, rasi ili spolu, koja obično sadrži uvredljive pretpostavke.
- ▶ **Saveznik** u obrazovanju za društvenu pravdu je osoba iz dominirajuće/neciljne grupe, koja aktivno podržava osobe iz podređene/ciljne grupe. Saveznik preduzima akcije da prekine opresiju bez obzira na svoju poziciju u društvu.
- ▶ **Pristrasnost** (Bias) je stav ili set vjerovanja koji opravdava nepravičan tretman pojedinca ili pripadnika neke grupe. Ovaj stav se uglavnom manifestira kroz inferiorizaciju pripadnika podređene/ciljne grupe.
- ▶ **Ravnopravnost** predstavlja različit tretman pojedinica i grupa u skladu sa njihovim potrebama. Ravnopravnost promovira fer odnos prema svima kroz diferencirane, a ne uniformirane postupke i akcije.
- ▶ **Jednakost** je pojam koji označava da su svi ljudi jednako vrednovani, da dobijaju jednak tretman (ali ne i isti tretman) i da imaju jednake mogućnosti.
- ▶ **Inkluzija** je sistem vrijednosti koji promovira dostupnost različitih resursa svima. Prije svega se koristi kada se govori o dostupnosti obrazovanja svim učenicima, bez obzira na njihove potencijale. Filozofija inkluzije nadilazi ideju fizičkog uključivanja i odnosi se na bazične vrijednosti koje promoviraju učešće, prijateljstvo i društvenu interakciju koja rezultira osjećajem pripadnosti.
- ▶ **Segregacija** je nametnuto odvajanje potčinjene grupe u državi, zajednici ili instituciji.
- ▶ **Multikulturalno obrazovanje** je pristup koji omogućava učenicima/cama da razumiju, poštuju i cijene kulturne razlike i sličnosti, kao i da prepoznaju postignuća različitih etničkih, rasnih i socio-ekonomskih grupa. Različite grupe oslikavaju se realistično i iz raznih uglova, u cilju uravnotežavanja kulturnih odnosa. Multikulturalno obrazovanje može se primijeniti na mnogim nivoima, od učeničkih proslava etničkih različitosti kroz “hranu, zabavu i praznike” do “transformativnog” pristupa, koji kroz kurikulum tka mrežu kulturnih perspektiva s ciljem razvoja socijalno pravednog društva.
- ▶ **Obrazovanje za društvenu pravdu** je aktivan/aktivistički pristup borbi protiv predrasuda i stereotipa. U svakom društvu institucije stvaraju i održavaju represivne strukture. Nedovoljno je samo reći da mi lično nemamo predrasuda i posmatrati sa strane šta se događa. Neophodno je da svako pojedinačno aktivno intervenira, dovede u pitanje i suprotstavi se ličnim i institucionalnim represivnim ponašanjima.

Intervencija posmatrača

Svrha sesije je da učesnici imenuju različite izvore moći koje mogu koristiti kako bi doprinijeli i sprečavanju nasilja.

AKTIVNOST 10 World Café

Za aktivnost 10 pripremiti:

- ▶ Prilog tabele za grupni rad
- ▶ Olovke
- ▶ Flomastere
- ▶ Papir A4
- ▶ Kafa za učesnike

World Café je metoda grupne interakcije koja omogućava saradnički dijalog, razmjenu znanja, rješavanje problema i zajedničko razmišljanje. Grupe rade na pitanjama u vezi sa npr. postupanjem u slučaju svjedočenja nasilnoj sceni za bilo koju vrstu nasilja. Aktivnost spaja različita znanja, iskustva i perspektive radi zajedničkog stvaranja ideja i strategija. Ukupno ima tri kruga, tako da svaki učesnik ima priliku da diskutira o svim pitanjima. Jedna osoba (organizator) je statična za svakim stolom i moderira diskusiju, također bilježi odgovore, prijedloge i ideje na postavljena pitanja.

Savjet:

S obzirom da je ova aktivnost u kontekstu „Kafa sa...na temu“, provjerite s učesnicima da li im je potrebna dodatna pauza planirana agendom).

Facilitator daje uputu da se učesnici podijele u grupe (tri podjednake po broju učesnika).

Grupe su tematske i nose nazive unutar kojih odgovaraju na strukturirana pitanja (u prilogu Akcija posmatrača u nastavku):

- I **Analiza resursa posmatrača**
- II **Analiza „Hollaback! 5 D modela za posmatračku intervenciju“**
- III **Metanivo posmatrača**

Za rad u svakoj grupi je ostavljeno oko 20'. Tokom rada diskutiraju, daju primjere, ideje i sugestije odgovarajući na pitanja ili predložene intervencije. Propitujući

zaključuju, a moderator grupa bilježi odgovore koje će u velikoj grupi prezentirati nakon što se sve grupe izrotiraju, odnosno posjete svaku grupu.

Akcija posmatrača

I grupa

Analiza resursa posmatrača

1. Šta treba uraditi u slučaju svjedočenja nasilju?
2. Koga treba osnažiti i kako za postupanje u slučajevima nasilja?
3. Koja podrška je potrebna da bi se spriječilo nasilje?
4. Na koje resurse je moguće računati s obzirom na različite vrste nasilja i njegove posljedice?
5. Kakvo okruženje treba stvoriti da bi se zaustavilo nasilje?

II grupa

Analiza „Hollabacks! 5 D modela za posmatračku intervenciju“

1. **Odvlačenje pažnje:** indirektno utičete na situaciju prekidajući uznemiravanje i metu (npr. komešanje, ćaskanje itd).
2. **Delegat:** zamolite treću stranu za pomoć u interveniranju, po mogućnosti pojedinca na poziciji autoriteta.
3. **Dokument/dokazi:** ako je sigurno da se to uradi i neko već pomaže cilju, piše bilješke ili snima video snimak diskriminatorne situacije (dozvola za dijeljenje situacije pripada meti).
4. **Kašnjenje:** javi se kod nekoga ko je diskriminiran/ maltretiran (npr. podrška, pomoć itd)
5. **Direktno:** ako su svi fizički sigurni, govorite čvrsto i jasno protiv uznemiravanja/ diskriminacije koja se javlja (prioritet je da se pomogne meti u debati o uznemiravanju).

III grupa

Metanivo posmatrača

1. Šta ću uraditi u slučaju svjedočenja nasilju?
2. Na koga mogu računati u posmatračkoj intervenciji s obzirom na različite vrste nasilja (navesti primjere za verbalno, fizičko, psihičko, internetsko i seksualno nasilje)?
3. Na koju podršku mogu računati u ovom procesu?
4. Koje resurse ću koristiti u posmatračkoj intervenciji?
5. Šta mogu učiniti ja (konkretan primjer) da doprinesem okruženju s nultom tolerancijom na nasilje?

Nakon završetka rada u grupama, učesnici se vraćaju u veliku grupu, gdje moderatori predstavljaju ključne ideje i odgovore učesnika.

Facilitator moderira pitanjima:

- ▶ Šta ste naučili o procesu, a šta o sebi?
- ▶ Šta smo zaključili iz odgovora koja je razlika između trebali bismo, imamo i možemo uraditi. I šta ću uraditi kao posmatrač?
- ▶ Kako se osjećate s obzirom na spoznaje?
- ▶ Na koji način to možete afirmativno iskoristiti?

Prije odlaska na pauzu zamolimo grupu da svi dovrše rečenicu „U ovom svijetu želim da...“.

Završni dio:

U završnom dijelu facilitator pojašnjava suštinu Hollaback! 5 D modela koristeći sadržaj priručnika „Bystander Intervention Training Manual for Youth Leaders.“

▶ Intervencija kod vršnjačkog nasilja

Scenario 1:

Na času sporta podijeljeni ste u grupe za odbojkaški trening. Jedna grupa ne želi da prihvati djevojku koja je romske nacionalnosti. Zovu je podlim imenima i vrijeđaju je.

Pitanja:

- ▶ Kako se osjećaju ljudi uključeni u ovu situaciju?
- ▶ Šta biste učinili da se nađete u ovoj situaciji? Šta ne biste učinili?
- ▶ Koje bi mogle biti posljedice vašeg djelovanja/nedjelovanja?
- ▶ Kako biste podržali djevojku koja je izložena maltretiranju u ovom scenariju?
- ▶ Koje korake škola treba/može preduzeti kako bi spriječila takvu vrstu ponašanja među učenicima?
- ▶ Kako se raznolikost i tolerancija mogu promovirati među učenicima?

AKTIVNOST 11

Intervencija posmatrača

Za aktivnost 11 pripremiti:

- ▶ Teme uz 2 scenarija
- ▶ Pitanja za svaku grupu
- ▶ Olovke
- ▶ Flomastere
- ▶ Papir A4
- ▶ Prilog „Ideje za intervencije posmatrača“

Facilitator započinje riječima: „Sada ćemo testirati naše resurse o kojima smo govorili tako što ćemo se svi naći pred zajedničkim izazovom. Test podrazumijeva da ćemo podijeljeni u pet grupa raditi za početak na temi koja ima dva scenarija. Na njih je potrebno naći rješenje uz pomoć pitanja koja će dobiti svaka grupa.“

Nakon što svaka grupa odgovori na postavljena pitanja na dobivenu temu sa dva scenarija, dozvoljeno je da se konsultira sa dodatne dvije grupe. U ovom procesu dvije grupe se sastavljaju i dijele rješenja, a zatim se pridružuju trećoj. U ovom procesu grupe daju povratne informacije o korisnosti i primjenjivosti ponuđenih rješenja dok upotpunjuju odgovore na pitanja.

Napomena: Facilitatori obraćaju pažnju na sve učesnike u ovom procesu. Moguće je da se iz lične pozicije povežu sa temama ukoliko su i sami imali iskustvo/posljedice nasilja, zbog čega je korisno da prvo urade (svako za sebe) aktivnost vizualizacije „Zelena oaza“, ali i nakon što završe aktivnost.

► Intervencije kod seksualnog uznemiravanja

Scenario 2:

Učenik u osnovnoj školi svakodnevno je izložen fizičkom nasilju od starijeg učenika. Stariji učenik ga udari i prisili da mu da džeparac. Žrtva se boji prijaviti nasilje jer se boji osвете i izolacije od svojih vršnjaka.

Pitanja:

- Kako se osjećaju ljudi uključeni u ovu situaciju?
- Šta biste učinili da se nađete u ovoj situaciji? Šta ne biste učinili?
- Koje bi mogle biti posljedice vašeg djelovanja/nedjelovanja?
- Kako biste pomogli žrtvi fizičkog nasilja da se osjeća sigurnije i podržano?
- Kako škola može reagirati na ovo nasilje i osigurati sigurno okruženje za sve učenike?
- Šta bi vas motiviralo da prijavite nasilje i podržite žrtvu? Šta je potrebno da biste se osjećali sigurno djelovati?

Scenario 1:

U javnom prevozu muškarac neprimjereno dodiruje ženu ispred sebe. Primijetite da je svjesna toga, ali izgleda uplašeno da reagira na to u javnosti.

Pitanja:

- Kako se osjećaju ljudi uključeni u ovu situaciju?
- Šta biste učinili da se nađete u ovoj situaciji? Šta ne biste učinili?
- Kako biste pomogli žrtvi da se osjeća sigurnije i podržano?
- Koje bi mogle biti posljedice vašeg djelovanja/nedjelovanja?
- Kako bi se osviještenost o seksualnom uznemiravanju i prevenciji mogla poboljšati u javnim prostorima kao što je javni prevoz?
- Šta bi vas motiviralo da prijavite nasilje i podržite žrtvu? Šta je potrebno da biste se osjećali sigurno djelovati?

► Intervencije kod nasilja u porodici

Scenario 2:

Grupa prijatelja sa kojima ste tokom pauze u školi šalje eksplicitne i neželjene poruke dječaku sa kojim idete na čas. Sjedi sam na stepenicama, vidno uznemiren.

Pitanja:

- ▶ Kako se osjećaju ljudi uključeni u ovu situaciju?
- ▶ Šta biste učinili da se nađete u ovoj situaciji? Šta ne biste učinili?
- ▶ Koje bi mogle biti posljedice vašeg djelovanja/nedjelovanja?
- ▶ Kako biste podržali dječaka koji je izložen neželjenim porukama svojih vršnjaka?
- ▶ Kako bi škola mogla intervenirati i šta bi spriječilo takve situacije?
- ▶ Šta biste rekli prijateljima koji šalju neprimjerene poruke?

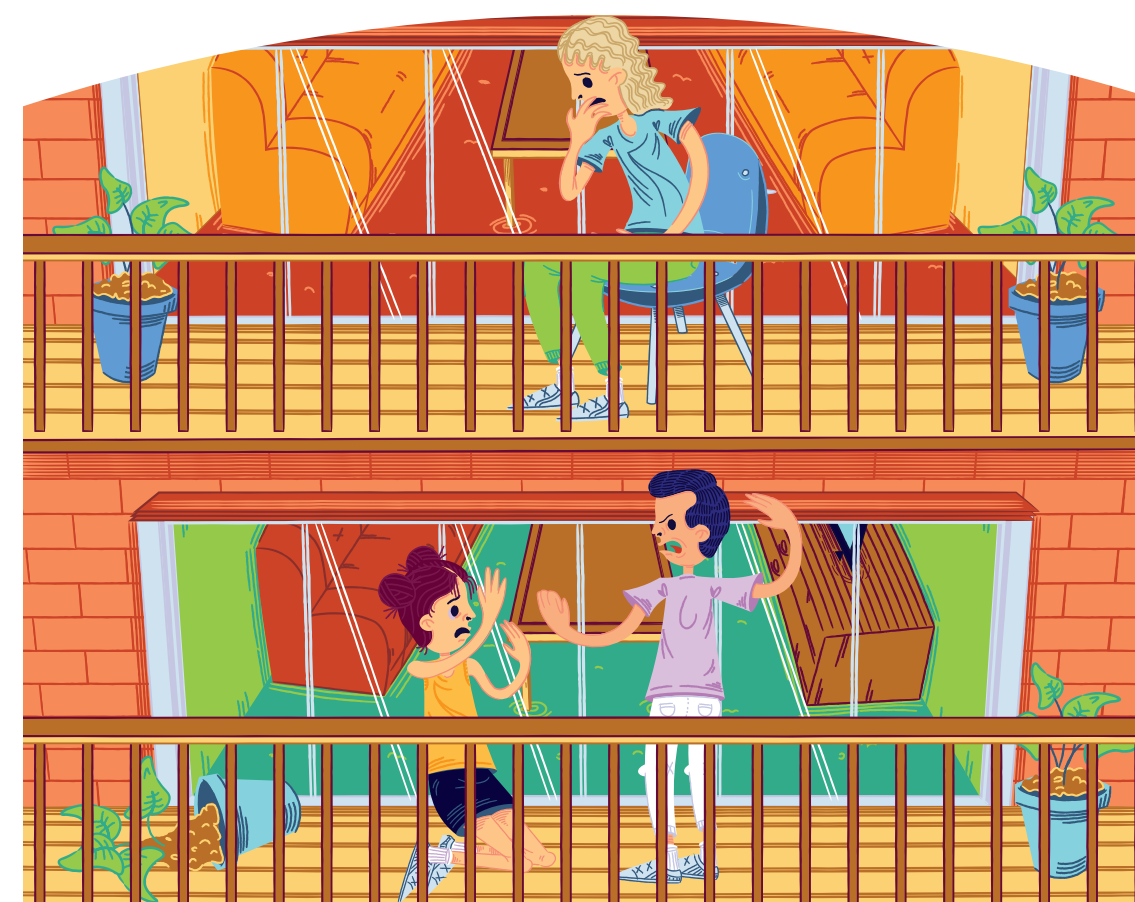

Scenario 1:

U stanu ispod kojeg živite čuje se odrasla osoba kako viče, glasno lupanje i plač djeteta koje dugo traje.

Pitanja:

- ▶ Kako se osjećaju ljudi uključeni u ovu situaciju?
- ▶ Šta biste učinili da se nađete u ovoj situaciji? Šta ne biste učinili?
- ▶ Koje bi mogle biti posljedice vašeg djelovanja/nedjelovanja?
- ▶ Šta bi vas motiviralo da prijavite nasilje i podržite žrtvu? Šta je potrebno da biste se osjećali sigurno djelovati?
- ▶ Kako bi svi stanari zgrade mogli podržati ljude koji su izloženi porodičnom nasilju? Kako mogu biti informirani ili pozvani da se uključe u ovaj vid djelovanja?
- ▶ Kako bi se sistem prijave i podrške u takvim situacijama mogao poboljšati?

► Intervencije u slučajevima zloupotrebe supstanci

Scenario 2:

Prisustvujete fizičkom sukobu između roditelja u dnevnoj sobi. Tvoji roditelji ne primjećuju da si tamo.

Pitanja:

- Kako se osjećaju ljudi uključeni u ovu situaciju?
- Šta biste učinili da se nađete u ovoj situaciji? Šta ne biste učinili?
- Koje bi mogle biti posljedice vašeg djelovanja/nedjelovanja?
- Kako neko može podržati dijete koje svjedoči fizičkom sukobu između svojih roditelja?
- Kako se roditeljima može pomoći da prepoznaju i riješe sukobe na miran način?
- Šta bi škole mogle učiniti kako bi educirale o problemu porodičnog nasilja?

Scenario 1:

Tokom noćnog izlaska sa prijateljima, jedna od vaših prijateljica naručuje alkoholno piće iako je maloljetna. Konobar joj donosi piće.

Pitanja:

- Kako se osjećaju ljudi uključeni u ovu situaciju?
- Šta biste učinili da se nađete u ovoj situaciji? Šta ne biste učinili?
- Koje bi mogle biti posljedice vašeg djelovanja/nedjelovanja?
- Kako se mladima može pomoći u donošenju odgovornih odluka o konzumaciji alkohola i droga?
- Kako škole i roditelji mogu educirati o opasnostima zloupotrebe opojnih droga?

► Intervencija kod prevencije samoubistva

Scenario 2:

Grupa vaših kolega iz razreda počela je da eksperimentira sa drogama, a jedna osoba počinje da pokazuje znakove ovisnosti.

Pitanja:

- ▶ Kako se osjećaju ljudi uključeni u ovu situaciju?
- ▶ Šta biste učinili da se nađete u ovoj situaciji? Šta ne biste učinili?
- ▶ Koje bi mogle biti posljedice vašeg djelovanja/nedjelovanja?
- ▶ Kako biste podržali osobu koja pokazuje znakove ovisnosti?
- ▶ Koji su znakovi upozorenja o zloupotrebi droga i kako se mogu prepoznati?
- ▶ Kako bi društvo moglo pružiti veću podršku osobama koje se suočavaju s problemima zloupotrebe droga?

Scenario 1:

Vaš prijatelj pokazuje znake depresije, povlačenja i govori o samopovređivanju. Primijetite da je počeo da nosi oštre predmete sa sobom i vidite tragove samopovređivanja na ruci.

Pitanja:

- ▶ Kako se osjećaju ljudi uključeni u ovu situaciju?
- ▶ Šta biste učinili da se nađete u ovoj situaciji? Šta ne biste učinili?
- ▶ Koje bi mogle biti posljedice vašeg djelovanja/nedjelovanja?
- ▶ Kako bi škole i zajednice mogle raditi na podizanju svijesti o mentalnom zdravlju?
- ▶ Kako se može osigurati da ljudi koji se suočavaju s mentalnim izazovima dobiju pravovremenu podršku?

Scenario 2:

Nalazite pismo od svog prijatelja u kojem izražava osjećaje beznađa i u kojem prepoznajete samoubilačke misli. Već neko vrijeme se povlači iz društvenih aktivnosti, ne zanima ga škola i većinu vremena provodi kod kuće.

Pitanja:

- ▶ Kako se osjećaju ljudi uključeni u ovu situaciju?
- ▶ Što biste učinili da se nađete u ovoj situaciji? Što ne biste učinili?
- ▶ Koje bi mogle biti posljedice vašeg djelovanja/nedjelovanja?
- ▶ Kako se prevencija samoubistava među mladima može poboljšati?
- ▶ Koji su mehanizmi podrške potrebni u školi kako bi se osoba osjećala sigurno zatražiti pomoć?
- ▶ Kako bi se stigma oko traženja pomoći za mentalne probleme mogla smanjiti?

Nakon istraživanja, konsultiranja i davanja odgovora učesnika, moderatori grupa prezentiraju zaključke grupa. Diskusija o urađenom i zaključak grupa se odvija u velikoj grupi.

Na kraju procesa facilitator sumira odgovore koristeći strukturu pitanja u nastavku u vezi sa odgovorima učesnika i primjerima intervencije posmatrača opisanim u „Bystander Intervention Training Manual for Youth Leaders.”

Pitanja:

- ▶ Šta treba, a šta ne treba da se radi u ovoj situaciji? (iz vaše perspektive)
- ▶ Koju vrstu intervencije biste vi napravili?
- ▶ Koju vrstu pomoći biste koristiti da spriječite nasilje u ovom slučaju?
- ▶ Koju vrstu podrške biste koristili da pomognete žrtvi nasilja tokom i nakon incidenta?
- ▶ Koga biste uključiti u sistem podrške u ovom slučaju? (koje pojedince, a koje ustanove)
- ▶ Šta može biti posljedica vašeg djelovanja, a šta neaktivnosti/nedjelovanja?
- ▶ Kako ste došli do svih navedenih odgovora na pitanja? Da li Vam to poručuje nešto? Šta?

Ideje za intervencije posmatrača

Savjet:

U nastavku aktivnosti učesnici mogu uporediti date ideje u prilogu sa nastalim tokom procesa u aktivnosti 11.

1. Intervencija vršnjačkog nasilja

Djelovanje posmatrača se može opisati kroz "5 D korake". 5 D (od eng. riječi: Distance/ Distract, Delegate/Call for assistance, Document, Delay and Direct) se odnosi na smjernice koje se često koriste kako bi se posmatrači potaknuli da reagiraju u situacijama u kojima svjedoče nasilju, uznemiravanju ili opasnim situacijama. Ti se koraci koriste za promoviranje sigurnosti i pomoći žrtvama. "5 D koraci" uključuju:

Izravno: to uključuje izravnu intervenciju kako bi se okončala situacija nasilja ili opasnosti. To može uključivati poziv u pomoć, upućivanje jasnih i mjerodavnih zahtjeva počinitelju za zaustavljanje nasilja ili pružanje fizičke pomoći žrtvi ako je to sigurno.

Primjer: ako svjedok vidi nekoga u restoranu kako se verbalno agresivno ponaša prema drugoj osobi, može prići i reći počinitelju: "Molim vas, prestanite s takvim ponašanjem, to nije prihvatljivo."

Udaljenost (odvrćanje pažnje: u slučaju da direktna intervencija nije sigurna ili izvediva, posmatrač može pokušati ometati situaciju kako bi prekinuo potencijalno opasno ponašanje. To može uključivati postavljanje pitanja, izazivanje razgovora o drugoj temi ili na drugi način skretanje pažnje s nasilja.

Primjer: Ako primijetite da se neko osjeća nelagodno zbog toga što ga druga osoba izaziva, možete mu prići i pitati ga nešto jednostavno, poput: "Imate li pojma gdje mogu pronaći toalet?"

Delegiranje (poziv u pomoć): Posmatrač može prepoznati potrebu za stručnom pomoći ili intervencijom i pozvati relevantne osobe ili službe da se uključe. To može uključivati pozivanje policije, sigurnosnih službi, medicinske pomoći ili drugih stručnjaka koji mogu pomoći u situacijama nasilja ili opasnosti. Delegiranje je kada zatražite pomoć, resurs ili pomoć treće strane.

Evo primjera:

- ▶ Pronađite poslovođu trgovine, vozača autobusa ili zaposlenika u tranzitu i zamolite ga da intervenira.
- ▶ Ako ste u blizini škole, obratite se učitelju ili dežurnom nastavniku. Na fakultetu se obratite studentskoj službi ili nekome na recepciji univerzitetske zgrade.
- ▶ Dovedite svog prijatelja koji može koristiti metode odvrćanja pažnje (pitajući koliko je sati ili započinjući razgovor koji nije povezan s uznemiravanjem) kako bi komunicirao s osobom koja je uznemiravana dok pronađete nekoga kome ćete delegirati.
- ▶ Razgovarajte s nekim u vašoj blizini ko može primijetiti šta se događa i možda je u boljoj poziciji da intervenira. Radite zajedno.
- ▶ Nazovite "122" (ako je sigurno) i zatražite pomoć. Prije kontaktiranja upotrijebite Distract da biste se prijavili osobi koja je ciljana kako biste bili sigurni da to želite učiniti. Nekim ljudima možda neće biti ugodno ili sigurno zbog intervencije tijela iz policijskog sektora. Za mnoge ljude i zajednice, historija zlostavljanja od organa uprave dovela je do straha i nepovjerenja u policijske intervencije, a prema trenutnoj

klimi, postoje mnoge zajednice, poput pojedinaca bez dokumenata, koji se mogu osjećati manje sigurno u rukama policije. U određenim situacijama možda nećete moći doći do osobe koju želite na slučaju, zavisno od situacije, morat ćete koristiti svoju najbolju prosudbu.

Primjer: Ako vidite fizički sukob na ulici, možete nazvati policiju kako biste prijavili situaciju i zatražili pomoć.

Dokumentiranje: Ovaj korak uključuje bilježenje i dokumentiranje onoga čemu je posmatrač svjedočio. To može biti važno za kasnije istraživanje ili praćenje situacije. Dokumentacija može uključivati bilješke, fotografije, snimke ili druge oblike bilježenja relevantnih informacija.

Primjer: Ako svjedok vidi slučaj uznemiravanja na poslu, može zabilježiti datum, vrijeme, mjesto i opis događaja kako bi mogao biti koristan za kasno prijavljivanje nadležnim osobama ili službama.

Odgoda: Ovaj korak podrazumijeva da se javite nekom ko je diskriminiran (ponudite podršku, asistenciju).

Primjer pridruživanja: „Šta se dogodilo? Kako se osjećaš? Šta mogu uraditi za tebe? Ili: „Mogu li ti donijeti nešto, hranu ili vodu? Da li ti je u redu da pozovem pomoć?“

Direktno: To uključuje direktnu intervenciju kako bi se okončala situacija nasilja ili opasnosti. Može uključivati poziv u pomoć, upućivanje jasnih i mjerodavnih zahtjeva počinitelju za zaustavljanje nasilja ili pružanje fizičke pomoći žrtvi ako je to sigurno.

Primjer: Ako svjedok vidi nekoga u restoranu kako se verbalno agresivno ponaša prema drugoj osobi, može prići i reći počinitelju: "Molim vas, prestanite s takvim ponašanjem, to nije prihvatljivo."

Važno je napomenuti da primjena ovih koraka može varirati zavisno od specifične situacije i okolnosti. Sigurnost posmatrača, žrtava i drugih prisutnih osoba uvijek bi trebala biti najvažnija i trebala bi se uvijek voditi oprezom. Posebno je važno

obratiti pažnju na psihološku štetu koju može izazvati bilo koji oblik nasilja te je u 5 D potrebno ne zaboraviti uključiti podršku osoba koje pružaju psihosocijalnu, psihološku i/ili psihoterapeutsku podršku.

2. Intervencija u okviru seksualnog uznemiravanja

Intervencija u slučaju seksualnog uznemiravanja ključna je za zaštitu žrtve, pružanje podrške i sprečavanje daljnjeg zlostavljanja. Svaki vid akcije dogovaramo sa žrtvom nasilja kako bismo mogli odabrati korake koje trebamo ili ne trebamo učiniti. U nastavku su dati prijedlozi načina rješavanja situacije ukoliko je žrtva saglasna.

Sigurnost žrtava: Najvažnije je osigurati sigurnost žrtve. Ako se trenutno nalazite u opasnoj situaciji, nazovite hitnu pomoć ili lokalnu policiju kako biste osigurali brzu akciju.

Primjer: Ako neko podijeli svoje iskustvo seksualnog uznemiravanja s vama, možete reći nešto poput: "Vjerujem Vam. Nisi sam u ovome. Razumijem koliko Vam je teško."

Slušajte i vjerujte žrtvi: Važno je podržati žrtvu i vjerovati joj. Poslušajte njenu priču bez osuđivanja i ne sumnjajte u njenu iskrenost. Priča koju dijeli je njena istina.

Primjer: Možete se zapitati: "Šta želite učiniti? Želite li razgovarati s nekim? Trebam li pomoći u kontaktiranju nadležnih tijela?"

Potaknite žrtvu da prijavi: Potaknite žrtvu da prijavi incident nadležnim tijelima, kao što su policija ili školska/poslovna tijela. Ako žrtva to želi, možete joj ponuditi pomoć u podnošenju prijave.

Primjer: Možete reći: "Imate mogućnost prijaviti incident nadležnim tijelima, potražiti pravnu pomoć, posavjetovati se s terapeutom ili kontaktirati organizacije koje pružaju podršku žrtvama seksualnog nasilja."

Pravna pomoć: Preporučite žrtvi da potraži pravnu pomoć. To može uključivati kontaktiranje advokata, organizacija za

prava žrtava ili centara za podršku žrtvama.

Primjer: Možete ponuditi pratnju, pružiti informacije o tome kako je prijava podnesena ili ponuditi zajedničko kontaktiranje pravne pomoći.

Medicinska pomoć: Preporučite žrtvi da potraži ljekarsku pomoć ako je potrebno. To uključuje probir povreda, testiranje na spolno prenosive bolesti i eventualnu kontracepciju ako je primjenjivo.

Primjer: Možete savjetovati: “Važno je potražiti ljekarsku pomoć kako biste provjerili moguće povrede i poduzeli potrebno testiranje na spolno prenosive bolesti.”

Prilagodite podršku žrtvi: Poštujte njene želje i granice. Ako žrtva ne želi poduzeti neke korake, podržite je u njenoj odluci.

Primjer: Ako žrtva odluči da u tom trenutku ne želi prijaviti slučaj policiji, poštujte njenu odluku i ponudite druge oblike podrške.

Preporučite stručnu pomoć: Potaknite žrtvu da se obrati stručnjacima za podršku i savjetovanje.

Primjer: Možete predložiti da se obratite centrima za podršku žrtvama, psiholozima, psihoterapeutima ili organizacijama specijaliziranim za pomoć žrtvama.

Edukacija i prevencija: Potaknite razgovor o seksualnom nasilju u svom društvenom okruženju kako biste podigli svijest i radili na prevenciji.

3. Intervencija nasilja u porodici

Intervencija posmatrača u situacijama nasilja u porodici ima ključnu ulogu u zaštiti žrtava, pružanju podrške i sprečavanju daljnjeg zlostavljanja. Evo nekoliko koraka koje posmatrač može poduzeti u slučaju nasilja u porodici:

Sigurnost žrtve: Prije svega, posmatrač bi trebao osigurati sigurnost žrtve. Ako je žrtva trenutno u opasnosti, pozivanje lokalne

policije može biti prvi korak kako bi se osigurala hitna intervencija.

Primjer: Ako primijetite nasilje u porodici, prvo osigurajte vlastitu sigurnost i nazovite lokalnu policiju ako se situacija čini opasnom.

Ostanite mirni i pribrani: Važno je ostati pribran kako biste mogli razumno i efikasno intervenirati.

Primjer: Obratite se žrtvi s empatijom i saosjećanjem kako biste je potaknuli da se osjeća sigurno i podržano.

Ne upuštajte se direktno u fizičke sukobe: Izbjegavajte fizički sukob s nasilnikom kako biste izbjegli dodatnu opasnost za sve prisutne.

Primjer: Ako primijetite fizičko nasilje, ne pokušavajte fizički intervenirati kako biste izbjegli dodatnu opasnost.

Poziv u pomoć: Ako ste svjedok nasilja, nazovite lokalnu policiju kako bi stručnjaci mogli brzo reagirati.

Primjer: Ako ste svjedok nasilja, nazovite lokalnu policiju kako bi stručnjaci mogli brzo reagirati.

Osigurajte sigurno mjesto za žrtvu.

Primjer: Ako je moguće, pokušajte smjestiti žrtvu na sigurno mjesto, poput susjedove kuće ili javnog prostora dok čekate dolazak policije.

Pružite emocionalnu podršku: Budite podrška žrtvi. Slušajte je, vjerujte joj i pokažite razumijevanje za tešku situaciju kroz koju prolazi.

Primjer: Slušajte žrtvu bez osuđivanja i pokažite razumijevanje za tešku situaciju kroz koju prolazi.

Ne krivite žrtvu: Umjesto toga, usredotočite se na podršku i sigurnost.

Primjer: Ne postavljajte pitanja koja upućuju na to da je žrtva kriva za nasilje koje je doživjela. Umjesto toga, usredotočite se na podršku i sigurnost.

Potaknite žrtvu da potraži stručnu pomoć: Preporučite žrtvi da se obrati lokalnim humanitarnim organizacijama za žrtve porodičnog nasilja, koje pružaju savjetovanje, pravnu pomoć i sigurno sklonište.

Primjer: Preporučite žrtvi da se obrati lokalnim organizacijama kako bi pomogle žrtvama porodičnog nasilja, koje pružaju savjetovanje, pravnu pomoć i sigurno sklonište.

Pojedinosti o bilježenju: Ako je moguće i sigurno, pokušajte zabilježiti relevantne detalje kao što su datum, vrijeme, mjesto i opis događaja kako bi te informacije mogle biti korisne u kasnijim pravnim postupcima.

Primjer: Ako je moguće i sigurno, imajte na umu relevantne pojedinosti kao što su datum, vrijeme, lokacija i opis događaja kako bi te informacije mogle biti korisne u kasnijim pravnim postupcima.

Potaknite žrtvu da podnese prijavu: Ako je žrtva spremna, podržite je u odluci da prijavi nasilje nadležnim tijelima.

Primjer: Ako je žrtva spremna, podržite je u odluci da prijavi nasilje nadležnim tijelima.

Važno je imati na umu da je sigurnost svih uključenih u proces najvažnija. Ako situacija postane opasna, odustanite i pozovite lokalne vlasti u pomoć.

4. Intervencija posmatrača kod zloupotrebe opojnih supstanci i droga

Intervencija posmatrača u situaciji zloupotrebe droga može biti ključna za pružanje podrške i pomoći osobi koja se suočava s problemom ovisnosti. Evo nekoliko koraka koje posmatrač može poduzeti u takvoj situaciji:

Edukacija o zloupotrebi droga: Posmatrač se može educirati o znakovima i simptomima zloupotrebe droga kako bi bolje razumio situaciju. Posmatrač može sudjelovati u edukaciji o prevenciji zloupotrebe droga kako bi smanjio rizike i podigao svijest o ovoj

važnoj temi.

Promatranje znakova zlostavljanja: Posmatrač može obratiti pažnju na fizičke, emocionalne i društvene znakove koji ukazuju na moguću zloupotrebu droga.

Primjer: Primijetite promjene u ponašanju kao što su gubitak interesa za hobije, promjene u izgledu ili pad akademskih/poslovnih rezultata.

Razgovor s osobom koja zloupotrebljava drogu: Posmatrač može otvoreno i saosjećanjem razgovarati s osobom o njenom ponašanju i eventualnoj zloupotrebi droga. Važno je pružiti podršku i izraziti zabrinutost za njeno zdravlje i dobrobit.

Primjer: Pitajte osobu kako se osjeća i izrazite svoju zabrinutost ako primijetite znakove zloupotrebe droga.

Pružanje podrške i razumijevanja: Posmatrač može izraziti svoju podršku osobi i ponuditi razumijevanje za njene izazove i poteškoće s kojima se suočava.

Primjer: Recite osobi da ste tu za nju i da želite pomoći u pronalaženju rješenja za njene probleme.

Poticanje na traženje pomoći stručnjaka: Posmatrač može potaknuti osobu da potraži pomoć od profesionalaca, kao što su ljekari, terapeuti, savjetnici ili organizacije koje pružaju podršku ovisnicima.

Primjer: Predložite osobi da se obrati ljekaru ili terapeutu koji je specijaliziran za pitanje ovisnosti o drogama (u Bosni i Hercegovini se ovaj sistem podrške osigurava preko zavoda, centara i komuna za liječenje alkoholizma i ovisnosti, možete ponuditi opcije).

Izbjegavanje osude i stigmatizacije: Posmatrač bi trebao izbjegavati osudu i stigmatiziranje osobe koja zloupotrebljava drogu. Umjesto toga, važno je pružiti podršku i pomoći u pronalaženju resursa za oporavak.

Primjer: Nemojte kriviti osobu za njenu situaciju, već se usredotočite na zajednički rad na rješavanju problema. Pitajte je koju

promjenu želi za sebe da biste ispitali opcije sistema podrške.

Ponudite posebnu pomoć: Posmatrač može ponuditi konkretnu pomoć u pronalaženju resursa, vožnji do liječenja ili sudjelovanju u aktivnostima koje podržavaju zdrav način života.

Primjer: Ako osoba želi potražiti pomoć, ponudite joj da je pratite u kliniku, terapeutu ili u grupu za podršku.

Poticanje promjena: Posmatrač može potaknuti osobu da razmisli o mogućnostima promjena i podržati je u procesu oporavka.

Primjer: Razgovarajte s osobom o njenim ciljevima i pomozite joj identificirati korake prema zdravijem životu. Jedan od načina je da definirate dobiti i rizike od promjena koje proces oporavka donosi.

Samozaštita/briga o sebi: Posmatrač bi trebao biti svjestan vlastite sigurnosti i granica. Ako situacija postane opasna, obratite se stručnjacima za pomoć.

Važno je imati na umu da intervencija zloupotrebe droga zahtijeva saosjećanje, strpljenje i podršku. Prema osobi koja se bori s ovisnošću treba postupati s poštovanjem i sačuvati dostojanstvo.

5. Intervencija prevencije suicida/samoubojstava

Kada posmatrač posumnja da neko doživljava suicidalne ideje, planiranje ili potencijalnu realizaciju, važno je odmah djelovati kako bi osobi pružio pomoć i podršku. Evo koraka koje posmatrač može poduzeti u takvoj situaciji:

Ostanite mirni: Važno je održavati mir kako biste mogli trezveno i efikasno intervenirati.

Primjer: Duboko dišite kako biste ostali mirni i jasni u razmišljanju.

Razgovarajte: Ključno je otvaranje dijaloga s osobom koja pokazuje znakove suicidalnih ideja. Postavljajte pitanja koja pokazuju zabrinutost i razumijevanje.

Primjer: “Primijetio sam da ste možda u poteškoćama. Želim razgovarati o tome i pomoći ako mogu.”

Primjeri pitanja: “Kako se osjećate? Imate li misli o ozbiljnoj šteti sebi? Šta vas muči? U kojim situacijama se te misli javljaju? Na koji način uspijete prevladati te situacije sa mislima? Šta bi Vam značila pomoć/podrška u toj situaciji?”

Pažljivo slušajte: Dajte osobi vremena da izrazi svoje osjećaje i misli. Slušanje bez osuđivanja može biti izuzetno važno.

Primjer: Aktivno slušajte šta osoba dijeli sa vama i izrazite saosjećanje, npr: “Shvatam da vam je teško i da se borite.”

Ne obećavajte tajnost: Ako osoba dijeli suicidalne misli, posebno ako ih prati planiranje, važno je obavijestiti odgovorne odrasle osobe, posebno ako se radi o djetetu. Obećanje potpune tajnosti može otežati pružanje odgovarajuće pomoći.

Primjer: U ovim situacijama najbolje je uključiti osobe koje ti mogu pomoći. Želim da ti pomognem, a njihovo neuključivanje bi značilo da ti nisam pomogao. Možemo zajedno proći kroz ovo.

Pitajte o planu: Ako osoba izražava suicidalne misli, pitajte je li razmišljala o konkretnom načinu povređivanja.

Primjer: “Razmišljate li o ozbiljnoj šteti sebi? “Imate li određeni plan?”

Primjer pitanja: “Imate li određeni plan kako biste to mogli učiniti?”

Potaknite kontakt sa stručnjacima za mentalno zdravlje: Potaknite osobu da se obrati stručnjacima za mentalno zdravlje, poput psihologa, psihijatara ili savjetnika.

Primjer: “Preporučujem razgovor s terapeutom ili psihijatrom koji može pružiti stručnu pomoć.”

Ponudite pratnju ili pomoć u traženju pomoći: Ako je moguće, ponudite da pratite osobu do stručnjaka za mentalno zdravlje ili nazovite hitnu pomoć ako je situacija hitna.

Primjer: “Mogu vas odvesti terapeutu ili zajedno nazvati hitnu pomoć ako mislite da je to potrebno.”

Uključite druge osobe: Ako se radi o djetetu ili adolescentu, obavijestite roditelje, staratelje, učitelje ili druge relevantne odrasle osobe.

Primjer: Ako se radi o djetetu ili adolescentu, obavijestite roditelje, učitelje ili staratelje.

Ostanite s osobom: Ako je situacija akutna i postoji neposredna opasnost, ostanite s osobom dok ne stigne stručna pomoć.

Ne ostavljajte osobu samu: Ako se situacija čini hitnom i postoji stvarna opasnost, nazovite lokalne hitne službe ili odvedite osobu u najbližu bolnicu.

Slijedite upute stručnjaka za mentalno zdravlje: Ako je osoba već na liječenju, slijedite upute stručnjaka i pomozite osobi da ostane na liječenju.

Osigurajte podršku za sebe: Upoznavanje osobe koja ima suicidalne ideje može biti vrlo emocionalno iskustvo. Potražite podršku svojih prijatelja, porodice ili stručnjaka za mentalno zdravlje.

Važno je razumjeti ozbiljnost situacije i brzo djelovati kako bi osobi pružili potrebnu pomoć i podršku. Ako postoji neposredna opasnost, ne ustručavajte se nazvati lokalne hitne službe.

AKTIVNOST 12 Vrijeme za akciju posmatrača

Za aktivnost 12 pripremiti:

- ▶ Powerpoint prezentaciju facilitatora
- ▶ Poklon Priručnici i materijali za učesnike

Koristeći prezentaciju na osnovi sadržaja „Bystander Intervention Training Manual for Youth Leaders” facilitator dodatno pokrepljuje odgovore iz prethodne aktivnosti zaključujući sesiju aktivnošću „Zelena oaza”.

U ovom vremenu učesnicima dodatno daje informacije o nastavku aktivnosti, dodatnim oblicima podrške s ciljem održavanja kontinuiteta aktivnosti posmatrača i intervencija.

Agenda

Dobrodošlica i predstavljanje treninga

- AKTIVNOST 1** Kreiranje okruženja za rad
- AKTIVNOST 2** Startne pozicije prije, tokom i nakon obuke
- AKTIVNOST 3** Vizija lidera

- AKTIVNOST 4** Moja zelena oaza

- AKTIVNOST 5** Zajednica oaza

- AKTIVNOST 6** Život kao rijeka, završne refleksije, domaća zadaća: briga o sebi – Zelena oaza

Uvod / dobrodošlica / pitanja od jučer

Provjera domaćeg zadatka: Briga o sebi

- AKTIVNOST 7** Imenujem, dakle, postojim

- AKTIVNOST 8** Biram gdje pripadam

- AKTIVNOST 9** Pojmovnik

- AKTIVNOST 10** World Café

- AKTIVNOST 11** Intervencija posmatrača

- AKTIVNOST 12** Vrijeme za akciju posmatrača

Napomena:

Redoslijed aktivnosti predložen u tabeli prati vrijeme izvođenja procesa u trajanju od 90'.

Napomena:

Preporučuje se praćenje strukture agende s obzirom na strukturu treninga i lična iskustva učesnika. Otvaranje, tehnike samoumirenja, proces dijeljenja ličnih priča se kroz završne aktivnosti zatvara nakon što su kroz trening već instalirani izvori/resursi podrške.

Linkovi

- ▶ Predrasudni pritisci: The Independent - litany ([youtube.com](#))
- ▶ Pitanje perspektive: Guardian TV Ad Newspapers Point Of View Skinhead ([youtube.com](#))
- ▶ Pažnja i/ili distrakcija posmatranju: Selective attention test ([youtube.com](#))
- ▶ Inattentional Blindness-How Many Passes ([youtube.com](#))
- ▶ Mladi kao pobornici: Vaš pribor za akciju za promjene (2011). Međunarodna federacija za planirano roditeljstvo (IPFF): https://www.ippf.org/sites/default/files/web_young_people_as_advocates.pdf
- ▶ Pribor za zagovaranje mladih (2019). UNICEF: <https://unicef.org.uk/wpcontent/uploads/2019/03/Youth-Advocacy-Toolkit.pdf>
- ▶ Umjetnost kao sredstvo za društvene promjene (2016). AFSC: <https://www.afsc.org/blogs/news-andcommentary/discussion-art-tool-social-change>
- ▶ Vijeće Evrope (2004) – svi jednaki, obrazovni paket: ideje, resursi, metode i aktivnosti za neformalno interkulturalno obrazovanje sa mladima i odraslima, 2. izdanje (revidirano i ažurirano). Strasbourg: Izdavaštvo Vijeća Evrope. Dostupno na mreži: www.coe.int/compass

Literatura

- ▶ Bjelopoljak, Š, Midžić, A. (2022). Efekat radionica nastavnog osoblja u prevenciji nasilja. Banja Luka: Centar modernih znanja, Beograd: Resursni centar za specijalnu edukaciju, 727-737.
- ▶ Bjelopoljak, Š, Midžić, A, Pečenković, V. (2022). Vršnjačko nasilje među djecom sa fokusom na rodno zasnovano nasilje, 591-607.
- ▶ Forero, R, McLellan, L, Rissel, C. i Bauman, A. (1999). Bullying behaviour and psychological health among school students in new South Wales, Australia: Cross sectional survey. British Medical Journal, 319 (7206), 344-348.
- ▶ Ivarsson, T, Bronberg, A. G, Arvidsson, T. i Gillberg, C. (2005). Bullying in adolescence: Psychiatric problems in victims and bullies as measured by the Youth Self Report (YSR) and the Depression Self-Rating Scale (DSRS). Nordic Journal of Psychiatry, 59, 365-373.
- ▶ Juvonen, J, Graham, S. i Schuster, M. A. (2003). Bullying among young adolescents: the strong, the weak, and the troubled. Pediatrics, 112 (6 Pt 1), 1231-1237.
- ▶ Kolb, D. (1984). Iskustveno učenje: Iskustvo kao izvor učenja i razvoja. Englewood Cliffs, Nj: Prentice Hall na <http://www.aee.org>
- ▶ Konvencija o pravima djeteta. Generalna skupština Ujedinjenih naroda, 20. novembra 1989. godine.
- ▶ Maksimović, J, Raković, D, Jovanović, I. i Čolović, P. (2008). Povezanost vršnjačkog nasilja, osobina ličnosti i vaspitnih stavova. Primijenjena psihologija, 1, 125-144.
- ▶ Mazur, J. i Malkowska, A. (2003). Bullies and victims among Polish schoolaged children. Medycyna Wieku Rozwojowego, 7 (1 Pt 2), 121-134.
- ▶ Nansel, T. R, Craig, W, Overpeck, M. D, Saluja, G. i Ruan, W. J. (2004). Health Behaviour in School-aged Children Bullying Analyses Working Group. Crossnational consistency in relationship between bullying behaviours and psychosocial adjustment. Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine, 158, 730-736.
- ▶ Obrazovanje za društvenu pravdu (2008). Sarajevo: Step by Step.
- ▶ Olweus, D. (1998). Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti. Zagreb: Školska knjiga.
- ▶ Revidirani protokol o postupanju u slučaju nasilja koje uključuje djecu. Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, Ministarstvo zdravstva i socijalne politike, Ministarstvo unutrašnjih poslova i Ministarstvo pravosuđa i uprave. Bihać, 13.12. 2018.
- ▶ Sesar, K. (2011). Obilježja vršnjačkog nasilja. Ljetopis socijalnog rada 2011, 18 (3) 497-526 .
- ▶ Stenli K. (2003). Stanje poricanja – znati za zlodjela i patnje. Edicija Reč: Samizdat B92
- ▶ Velki, T. i Kuterovac Jagodić, G. (2014). Individualni i kontekstualni činitelji dječjeg nasilničkoga ponašanja prema vršnjacima. Ljetopis socijalnog rada, 21 (1), 33-64.
- ▶ Yang, S. J, Kim, J. M, Kim, S. W, Shin, I. S. i Yoon, J. S. (2006). Bullying and victimization in boys and girls at South Korean primary schools. Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 45 (1), 69-77.
- ▶ [http://www.click4it.org/index.php/River of Life Method](http://www.click4it.org/index.php/River%20of%20Life%20Method)
- ▶ <http://www.kstoolkit.org/River+of+Life>
- ▶ https://www.researchgate.net/publication/298289202_The_Kawa_model
- ▶ https://www.researchgate.net/publication/314468661_El_Modelo_Rio_Kawa_cuatro_estudios_de_caso_aplicados_en_Chile
- ▶ https://www.researchgate.net/publication/359997725_The_Dynamic_Use_of_the_Kawa_Model_A_Scoping_Review

Embassy of Italy
Sarajevo

